

09. Kutadgu Bilig’de tek vokalli zarf fiil ekleriyle kalıplaşmış edatlar ve bu edatların işlevleri

Ahmet KARATAŞ¹

APA: Karataş, A. (2023). Kutadgu Bilig’de tek vokalli zarf fiil ekleriyle kalıplaşmış edatlar ve bu edatların işlevleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (35), 138-162. DOI: 10.29000/rumelide.1342099.

Öz

Türkçenin kelime türlerinden biri olan edatlar, eklendikleri söz veya söz grupları ile cümle içerisindeki diğer sözcükleri birbirlerine geçici olarak bağlama görevini üstlenen gramer görevli sözcüklerdir. Edatlar, isimler ve fiiller gibi yalnız başlarına bir anlam taşımazlar. Cümle içerisindeki sözcükleri benzerlik, beraberlik, başkalık, miktar, sebep, vasıta, zaman, mekan, yer ve yön gösterme gibi ilişkilerle birbirlerine bağlayarak gramer görevlerini tamamlarlar. Türkçede bulunan edatların bir kısmı çekim eki alarak isim görevinde kullanılmaktadır. Bunlar cümle içerisinde isim olarak görev alırlar. Bu tarz sözcükler tam olarak edatlaşmamış ya da bir diğer ifadeyle yarı donmuş sözcükler olarak adlandırılmaktadır. Ancak, Türkçede kullanılan edatların çoğu isim veya fiil soylu köklerle ve Türkçedeki çeşitli eklerin birleşerek kalıplaşmasıyla oluşmuştur. Bunlar isim soylu köklere, çeşitli isim çekim ekleri, fiil soylu sözcüklere ise genellikle zarf fiil ekleri getirilerek oluşmuştur. Bu tarz edatlar da, kalıplaşıp donma evresinden geçerek yeni bir şekillenme ile edat durumuna gelmiştir. Bu çalışmada, Türkçenin XI. yy.’da bilim dili olarak kullanıldığını gösteren Kutadgu Bilig’de tek vokalli zarf fiil ekleriyle kalıplaşmış edatlar ve bu edatların sınıflandırılması üzerinde durulmuştur. Öncelikle, Kutadgu Bilig’de tek vokalli zarf fiillerle oluşan *ara*, *aşnu*, *basa*, *berü*, *birle*, *karşı*, *kata*, *kodı*, *oza*, *önği*, *ötrü*, *tapa*, *tegi*, *tegre*, *utru* edatlarının etimolojik önerileri sunulmuştur. Daha sonra tespiti yapılan edatlar, Zeynep Korkmaz’ın “Türkiye Türkçesi Grameri – Şekil Bilgisi” adlı çalışmasında kullandığı sınıflandırma örnek alınarak incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Kutadgu Bilig, edat, zarf fiil, kalıplaşma

The functions of the prepositions stereotype with single-vowel gerundium suffixes in Kutadgu Bilig

Abstract

Prepositions are grammatical words that temporarily connect the words or groups of words to which they are added to other words in the phrase. Prepositions, like nouns and verbs, do not have their own meaning. They complete their grammatical tasks by connecting the sentences' words with relationships such as similarity, togetherness, difference, amount, cause, means, time, space, place, and direction. Some Turkish prepositions are used as nouns by adding inflectional suffixes. In sentences, they function as nouns. Such words are known as semi-frozen words since they have not been entirely prepositionalized. However, the majority of Turkish prepositions are constructed by combining noun or verb roots with various suffixes. These are constructed by combining various noun inflectional suffixes with noun roots and gerundium suffixes with verb roots. By going through the moulding and freezing phases, such prepositions have also acquired a new formation. This study

¹ Dr., (Balıkesir, Türkiye), 10ahmetkaratas@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6698-8371 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 13.07.2023-kabul tarihi: 20.08.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1342099]

focuses on the prepositions formed with single-vocal gerundium suffixes in Kutadgu Bilig, indicating that Turkish was being used as a language of science in the XIth century, as well as the classification of these prepositions. First, in Kutadgu Bilig, etymological proposals for the prepositions ara, aşnu, basa, berü, birle, against, kata, kod, oza, öngi, ötrü, tapa, tegi, tegre, utru generated with single-vocal gerundium are provided. The prepositions are then analysed using Zeynep Korkmaz's "Grammar of Turkish Turkish Grammar - Morphology" as an example.

Keywords: Qutadgu Bilig, preposition, gerundium, stereotyping

Giriş

Türkçenin sözcük türlerinden biri olan edatlar, yalnız başlarına bir anlam taşımayan, kendisinden önce gelen isim ve isim soylu kelimelerle bir ilgi kurarak, bu ilgiyi cümledeki diğer sözcüklere bağlama görevini üstlenen kelimelerdir. Nitekim, Arapça bir sözcük olan edat terimi "vasıta, araç" anlamında kullanılmış, bunun neticesinde Türkçede bu sözcükler, gramer görevli kelimeler olarak nitelendirilmişlerdir.

Türk dil bilgisi çalışmalarında edatlar, dilciler tarafından farklı isimlerle anılmıştır. Edatların tek başlarına bir anlam taşımamaları ve çekime de girmedikleri gerekçesiyle bazı dilciler edatları, çekim edatları veya son çekim edatları, bağlama edatları ve ünlem edatları olarak üç grupta toplamaktadır. Konuya Batı gramerleri temelinde eğilen dilcilerimiz ise, edat terimini dar kapsamlı ve dar anlamlı olarak ele almışlar, çekim edatları veya son çekim edatları ismini benimsemişlerdir (Korkmaz, 2009: 1049/50). Muharrem Ergin edatları, ünlem edatları, bağlama edatları ve son çekim edatları şeklinde gruplandırmıştır (Ergin, 2011: 348). *Türk Dilinde Edatlar* adlı doçentlik tezini hazırlayan Hacıeminoğlu, son çekim edatları tabirinin ön çekim edatları terimini hatırlattığını belirterek, Türkçede ön ek veya ön edat olmamasından dolayı bu tabirin kullanımının yanlış olduğunu vurgulamış, bunun yerine çekim edatları tabirini kullanmayı tercih etmiştir (Hacıeminoğlu, 2015: 1). Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri* adlı çalışmasında, Türkçenin kendi malzemesini ve Türkçe gramer birimlerinin dildeki şekil ve işlevlerini göz önünde tutarak görevli kelimeleri, edatlar ve bağlaçlar olarak iki grupta incelemiştir (Korkmaz, 2009: 1050).

Edatlar, kökleri itibarıyla aslında birer isim veya fiil soylu sözcüklerden oluşmuş gramer yapılarıdır. Dil kullanıcısının ihtiyaçları doğrultusunda zamanla bu isim veya fiil kökleri, Türkçenin esnek gramer yapısından dolayı, çeşitli ekler alarak, tek başlarına anlamları olmayan donmuş veya kalıplaşmış gramer yapılarını meydana getirmiştir. Bu gramer yapılarının en önemli özelliği, kullanıldıkları sözcüklerle bir anlam kazanmasıdır. Sözcük türleri içerisinde yalnız başlarına bir anlam taşıyama ve çekime girmeme özelliği yalnızca edatlara ve bağlaçlara özgüdür (Korkmaz, 2009: 1050). Demirci, dillerdeki bazı kelimelerin büyük ölçüde gerçek anlamlarını kaybedip yapısal olarak kalıplaşmaları, dilde semantik görevden ziyade dilbilgisel işlev yüklenmelerine dilbilgiselleşme dendiğini belirterek, yardımcı fiil, kip, edat ve bağlaçların bu sürece tabi olduğunu belirtmiştir (Demirci, 2021: 131). Can da, isim ya da fiillerin bu isim veya fiil özelliklerini dilbilgiselleşmeleri sonucunda aşama aşama kaybetmeleriyle kendinden önceki isim veya isim soylu sözcüğe anlamsal olarak her zaman, biçimsel olarak ise çoğu zaman bağımlı olmasıyla oluşan, bağlandığı sözcükle birlikte başka birimlerle sözdizimsel ve anlamsal ilişkiler kuran birimlere edat dendiğini belirterek, edatları dilbilgiselleşme süreci içerisinde incelemiştir (Can, 2018: 33).

Türkçede, fiil soylu sözcüklerden oluşan edatların önemli bir kısmı zarf fiil eklerinin kalıplaşmasıyla kullanım sahasına çıkmıştır. Şahsa ve zamana bağlı olmayan soyut birer hareketi ifade eden ve zarf olarak kullanılan birer fiil şekli olan zarf fiiller, isim çekim ekleri almamaları, hal ve durum gösteren kelimeler olması dolayısıyla görevleri ve cümle yapısı bakımından edatlarla ortak özellikler gösterirler (Korkmaz, 2018: 57). Zarf fiil ekleriyle oluşan edatlar, zamanla donma ve kalıplaşma evresinden geçerek, kök fiille olan anlam ilişkisini kaybetmiş, müstakil birer sözcük haline gelmiştir. Meydana gelen yeni anlamlı bu kelimeleri zarf, edat, bağlaç veya isim türlerine sokabilirsek de çok defa kalıplaşmış kelimelerin meydana getirdikleri gramer şekilleri için kesin bir sınırlama imkânı yoktur (Korkmaz, 2018: 57). Bunun sebebi de sözcük türlerinin cümle içerisinde üstlendiği çeşitli görevlerden ileri gelmektedir. Özellikle Karahanlı Türkçesine ait bir eser olan Kutadgu Bilig’de tek vokalli zarf fiillerle oluşmuş edatlar, cümle içerisinde kimi zaman zarf olarak kullanılmakla beraber çoğunlukla edat görevinde kullanılmıştır.

1. Kutadgu Bilig’de tek vokalli zarf fiil ekleriyle kalıplaşmış edatlar

Yusuf Has Hacib (1017-1077) tarafından kaleme alınan Kutadgu Bilig (1070), İslami Türk edebiyatının ilk eseri olmasının yanı sıra XI. yüzyılda Türkçenin bilim dili olarak kullanıldığını gösteren önemli bir eserdir.

Kutadgu Bilig’de fiil menşeli, tek vokalli zarf fiil ekleriyle kalıplaşarak edat oluşturmuş 11 adet sözcük tespit edilmiştir. Bunlar, *aşnu*, *basa*, *birle*, *kata*, *kodı*, *oza*, *ötrü*, *tapa*, *tegi*, *tegre* ve *utru* edatlarıdır. Buna ek olarak Kutadgu Bilig’de yer alan, yapısı ve menşei kesin olarak bilinmeyen *ara*, *berü*, *önġi* edatları da çalışmaya dahil edilmiştir. Tespiti yapılan bu edatlar, aşağıda, Zeynep Korkmaz’ın “*Türkiye Türkçesi Grameri – Şekil Bilgisi*” adlı çalışmasında uyguladığı sınıflandırma örnek alınarak incelenmiştir.

1.1. *ara* < *ar-a* (*ara*, *arasında*)

Ara, tarihî ve modern Türk lehçelerinin hemen hepsinde bulunan bir sözcüktür. Clauson, *ara* edatının etimolojisi konusunda çekinceli davranmıştır. *Aranın* Türkçe yazılı belgelerde isim veya bir cümlenin öznesi olarak yer almadığını belirterek *aranın* en erken dönem metinlerinde bile çekim edatı olarak “*ara*, *arasında*” anlamında kullanıldığını vurgulamıştır (Clauson, 1972: 196). A. von Gabain, *ara* edatını isim menşeli olarak belirtmiş, sözcüğe “*ara*” anlamını vermiştir (Gabain, 2007: 99). Brockelmann ise, *ara* edatına “*ara*, *arasında*” anlamını vererek, söz konusu edatı fiilden türeyen edatlar kısmında incelemiştir. Ancak *aranın* etimolojisi üzerine bir izahta bulunmamıştır (Brockelmann, 1954: 181). Hacıeminoğlu da *ara* edatının gramatikal yapısıyla ilgili olarak çekinceli davranmış, hem bir çekim edatı olan, hem de isim hal eklerini alarak bir isim gibi kullanılan *ara* sözünün şekil bakımından *-ra* yön ekiyle yapılmış bir mekan zarfını anımsattığı gibi, *-a* zarf fiil ekini de düşündürdüğünü belirtmiştir (Hacıeminoğlu, 2015: 5). Tekin, *ara* edatına *ara* “*arasında*” < *ār-* “*arasından geçmek*, *çapraz geçmek*” – *a* “eylemden ad türeten ek” etimolojisini vermiştir (Tekin, 2016: 86). Boeschoten, *aranın* edat olarak “*ara*, *arasında*” anlamında kullanıldığını belirterek, sözcüğün etimolojisi ile ilgili yorumda bulunmamıştır (Boeschoten, 2023: 34). DLT’de *ara* “*arasında*, *arasına*; *bir şeyin ortası*” anlamındadır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018: 554).

Zeynep Korkmaz, *arayı* edat gibi kullanılabilen isimler kategorisinde ele almıştır. Ona göre gerçek edatlar, kendilerinden önceki kelimelerle birer edat grubu oluşturabildikleri halde, edat gibi kullanılan isimler yalnızca ad tamlası oluşturur. Bu sebeple de bunlar, gerçek edatlar olmayıp, dilin ihtiyaç

gösterdiği durumlarda edat gibi kullanılabilen adları oluşturur. Zeynep Korkmaz, bu adlara, *alt, ara, art, arka, baş, boy, cihet, civar, çap, dış, etraf, hakk, hariç, iç, içeri, kın, köşe, orta, ön, öte, sağ, sol, son, taraf, üst, üzerinde, yan, yol, yön, yüz, zarf* isimlerini örnek olarak göstermiştir (Korkmaz, 2009: 1084/85). Korkmaz'ın verdiği örneklerden de anlaşılacağı üzere bu sözcüklerin çoğu yer ve yön bildiren isimlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla bu sözcükler eklendikleri isimlerle yer ve yön ilişkisi oluştururlar.

Kutadgu Bilig'de *ara* “*ara, arasında*”, isim ve edat görevlerinde kullanılmıştır. Edat görevinin dışında kullanımları için şu örnekler verilebilir:

“*ara minḡ çiçekler yazıldı küle*” “Ortada binlerce çiçek gülerek açıldı.” [KB, 3212]

“*ozunçı ara kirse sernü umaz*” “İftiracı araya girince itidalini koruyamaz.” [KB, 5863]

Ara edatı, Kutadgu Bilig'de kullanım biçimleri bakımından “*isimlerin yalnız durumu ile*” ve “*zamirler ile*” kullanılmıştır. Görevleri bakımından da *ara*, “*yer ve yön gösterme ilişkisiyle*” kullanılmıştır:

1.1.1. İsimlerin yalnız durumu ile

1.1.1.1. Yer ve yön gösterme ilişkisiyle

“*kaḡn yat ara kirse yalnız başı* [KB, 491], *müni bu isizler ara savlanur* [KB, 909], *tilese küdezgey küyer ot ara* [KB, 1483], *savı bardı yalnızık ara sen bilin* [KB, 1671], *beḡük boldı begler ara bu külüg* [KB, 1694], *kişi kutluḡı kim kişiler ara* [KB, 1975], *karada bu inḡa bolur halk ara* [KB, 2082], *kiçik kır uluḡlar ara kirmese* [KB, 2587], *yoḡ erse bitig bu kişiler ara* [KB, 2700], *yaḡında yaḡuḡka ya yat baz ara* [KB, 2734], *kaḡaḡlar ara sanḡa uḡu teg tile bar mu* [KB, 3136], *kaḡaḡlar ara bar mening bu yanḡlıḡ kişi bilgi artuḡ annḡ* [KB, 3145], *negü bar kişiler ara ay külüg* [KB, 3355], *özüm kirse emdi kişiler ara* [KB, 3366], *er ol er turur kör kişiler ara yorıp* [KB, 3425], *kişisiz tirilme kişiler ara* [KB, 3505], *keçürmiş keçürgü ara bir tüşün* [KB, 3634], *bu iki ara boldı kulluḡ* [KB, 3669], *beḡük belgü boldı kişiler ara* [KB, 3916], *bu kullar ara halk tanumaz tilin* [KB, 3920], *tusulmaz ölüg ol tirigler ara* [KB, 3930], *sıḡırçuḡnı kördüm uçar kaḡ ara* [KB, 4198], *ayınḡlamasunlar sini halk ara* [KB, 4463], *isigli soḡıklı ara bir ülüg* [KB, 4629], *bu ikin ara kim erejke tegir* [KB, 5345], *kişiler ara kör kişi ol bolur* [KB, 5730], *ay ilig bu üç ara semzi yavüz* [KB, 6364], *biligsizke sandınḡ biligli ara* [KB, 6608], *aḡa tınmaz erter bulaḡlar ara* [KB, 6626].”

1.1.2. Zamirler ile

1.1.2.1. Yer ve yön gösterme ilişkisiyle

“*taḡı anlar ara munāzara su āli cevābı keçer* [KB, A30].”

1.2. aḡnu < aḡ- (ı)n-u (+dAn önce, önce, evvel)

Aḡnu edatı özellikle Eski Türkçe metinlerinde olmak üzere, Orta Türkçe devresinde kaleme alınmış eserlerde yer almaktadır. *Aḡnu*, *aḡın-* “*ilerlemek, önce davranmak*” fiil kökü ve *-u* zarf fiil ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuştur. Clauson, *aḡnu* edatının etimolojisini *aḡnu < aḡ-un-u* olarak göstermiştir. O, *aḡ-* fiiline “*geçmek, aşmak*”, *aḡın-* fiiline “*aşmak, geçmek*” ve *aḡnu* edatına da “*önce*” anlamını vermiştir (Clauson, 1972: 263). Gabain, *aḡnu* edatının etimolojisini *aḡnu < aḡun-u* olarak göstererek, *aḡun-* fiilinin *-u* zarf fiil ekiyle kalıplaştığını belirtmiş ve *aḡnunun* “*önce*” anlamında kullanıldığını bildirmiştir

(Gabain, 2007: 93). Brockelmann da, *aşnu* edatının *aşın-* fiili ve *-u* zarf fiil ekinin kalıplaşmasıyla oluştuğunu belirterek, sözcüğe “*önce, evvel*” anlamını vermiştir (Brockelmann, 1954: 182). Hacıeminoğlu, Gabain ve Brockelmann’ın görüşlerine katılarak *aşnu* < *aşın-u* “zarf fiil” etimolojisini benimsemiştir (Hacıeminoğlu, 2015: 10). Zeynep Korkmaz, *aşnu* sözcüğünün etimolojisini *aşnu* < *aşın-* “*takaddüm etmek*” -u “zarf fiil eki” olarak belirlemiştir (Korkmaz, 2018: 59). Can da *Dilbilgiselleşme ve Eski Uygurca Edatlar* adlı çalışmasında *aşnu* edatını ele almış, *aşnu* < *aşın-* “*önce gelmek*” -u “zarf fiil eki” etimolojisini sunmuştur (Can, 2018: 58). Wilkens, *aşnu* sözcüğüyle ilgili olarak etimolojik öneride bulunmamış ancak, *aşnunun* “*ilk olarak, önce, evvela, önceden, eskiden; -dan önce; önceki, evvelki*” anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir (Wilkens, 2021: 77). Boeschoten, sözcüğün etimolojisini *aşnu* < *aşın-u* olarak göstermiş, *aşnu* sözcüğüne “*ilk önce, önce*” anlamlarını vermiştir (Boeschoten, 2023: 41-42). DLT’de *aşın-* “*(birini) geçmek, geride bırakmak*”, *aşnu* “*önce*” anlamlarına sahiptir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018: 561).

Zeynep Korkmaz, *önce* edatını “*Öncelik, Sonralık ve Zaman İlişkisi Kuran Edatlar*” başlığında zikretmiştir. Korkmaz, bu edatların işlevlerinin çok fazla olduğunu ancak önde gelen işlevleri dolayısıyla bu sınıflandırmanın yapıldığını belirtmiştir (Korkmaz, 2009: 1081). Leyla Karahan, “sonra ve önce” kelimelerini incelediği çalışmasında, Türkçe Sözlük’te *önce* kelimesinin ilk olarak, baştaki, geçmişteki bölüm, geçmiş zaman ifadeleriyle zaman ve sıra anlamlarında bulunduğunu belirterek, sözcüğün Sözlük’te yer almayan başka anlamlar çerçevesinde de değerlendirilebileceğini belirtmiştir (Karahan, 2007: 40). Biz de bu çalışmada *aşnu* “*önce, evvel*” edatını Türkçe Sözlük’te *önce* sözcüğünün zaman ve sıra anlamlarında kullanılmasından ötürü Zeynep Korkmaz’ın tasnifine uygun olarak “*Öncelik, Sonralık İlişkisiyle*” ve “*Zaman İlişkisiyle*” olmak üzere iki alt başlık halinde değerlendirmeyi uygun gördük. Buna göre bir şeyin önemi, sırası, makamı veya yapılan/yapılacak olan bir eylemin önceliği ve sonralığı bakımından gruplandırılmasını “*Öncelik, Sonralık İlişkisiyle*”, bir eylemin ya da bir durumun zamanını belirtmesi bakımından gruplandırılmasını ise “*Zaman İlişkisiyle*” alt başlıkları içerisinde inceledik.

Kutadgu Bilig’de *aşnu* zarf ve edat olarak kullanılmıştır. Edat görevi dışında kullanımlarına örnek olarak şu beyitler verilebilir:

“*h̄acib aydı aşnu manğa kelsüni*” “Hacib dedi ki: Önce o bana gelsin.” [KB, 509]

“*men aşnu ayayın iligke sözünğ*” “Ben önce senin sözünü hükümdara arz edeyim.” [KB, 539]

Aşnu, Kutadgu Bilig’de kullanım biçimleri bakımından “*isimlerin ayrılma durumuyla*” kullanılmıştır. Görevleri bakımından *aşnu*, “*öncelik, sonralık ilişkisiyle*” kullanılmıştır:

1.2.1. İsimlerin ayrılma durumu ile

1.2.1.1. Öncelik, sonralık ilişkisiyle

“*ayıtmazda aşnu negü ötneyin* [KB, 959], *ayıtmazda aşnu sözünğ sözleşme* [KB, 960], *ayıtmazda aşnu sözüğ sözleşme* [KB, 962], *katılmazda aşnu sınağul kişig* [KB, 1304], *törütmezde aşnu bayat bu âlem törütti yorıttı bu levh u qalem* [KB, 2227], *ayıtmazda aşnu ötüğ birmese* [KB, 2520], *törütmezde aşnu yorıttı każā* [KB, 3195], *tükel işte aşnu tusulur bilig* [KB, 4389], *bu köçmezde aşnu köç içsa oza* [KB, 4815], *qamuğ işke aşnu sen işlet bilig* [KB, 5252].”

1.3. basa < bas-a (+dAn sonra, sonra)

Eski Türkçe, Orta Türkçe ve Çağatay Türkçesi’nde kullanılan *basa* sözcüğü *bas-* “*basmak; geçmek*” fiili ile *-a* zarf fiil ekinden oluşmuştur. Clauson, *basa* edatının *bas-* “*basmak, ezmek, sıkmak*” ve *-a* zarf fiil ekinin kalıplaşmasıyla oluştuğunu bildirmiştir. *Basanın* en eski Türkçe metinlerden itibaren zarf ve edat görevinde kullanıldığını belirtmiştir (Clauson, 1972: 371). Gabain, *basa* edatını, cümle başı edatları kısmında incelemiştir. *Basanın* etimolojisini vermemiş fakat cümle başı edatlarının genellikle fiil ve zarf fiil birleşmeleriyle oluştuğunu vurgulamıştır (Gabain, 2007: 115). Brockelmann, *basa* edatını, fiil soylu edatlar kısmında incelemiştir. *Basaya* “*sonra, +A doğru*” anlamını vermiştir (Brockelmann, 1954: 182). Hacıeminoğlu, *basanın* bir çekim edatı olduğunu belirtmiş, etimolojisini ise şu şekilde izah etmiştir: *basa < bas-a* “zarf fiil eki” (Hacıeminoğlu, 2015: 12). Korkmaz, *basa* sözcüğünün *bas-* “*basmak*” ve *-a* zarf fiil ekinden oluştuğunu vurgulamıştır (Korkmaz, 2018: 58), Wilkens ise diğer araştırmacıların aksine, *basa* edatının Soğdça *ps’ ~ ps’h* sözcüğünden geldiğini ifade ederek, *basaya* “*yeniden, yeni, sonra, bundan sonra, bundan başka, her zaman; bunun üzerine, ayrıca; müteakip, akabinde; ondan sonra gelen*” anlamlarını vermiştir (Wilkens, 2021: 145). Boeschoten, edat olan *basanın* “*sonra*” anlamında kullanıldığını bildirmiş, etimolojik bir öneride bulunmamıştır (Boeschoten, 2023: 74). DLT’de *basa* “*sonra*” anlamında kullanılmaktadır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018: 575).

Zeynep Korkmaz, “*Öncelik, Sonralık ve Zaman İlişkisi Kuran Edatlar*” başlığı içerisinde *önce, evvel, sonra, beri, itibaren, başlayarak* edatlarını örnek olarak vermiştir (Korkmaz, 2009: 1080). Aşnu “*önce, evvel, +den önce*” edatında olduğu gibi *basa* “*+dAn sonra, sonra*” edatı da Türkçe Sözlük’te “*daha ileri bir zamanda, müteakiben, önce karşıtı*” anlamlarıyla *zaman*, “*daha uzak ve ileri bir yerde*” anlamlarıyla *yer*, “*makam, sıra, değer ve önemde arkada oluşu bildiren bir söz*” ile de *sıra* ifade etmektedir (TDK, 2019: 2139). Biz de Zeynep Korkmaz’ın sınıflandırmasına uygun olarak *basa* edatını “*Öncelik, Sonralık İlişkisiyle*” ve “*Zaman İlişkisiyle*” olmak üzere iki alt başlık içerisinde değerlendirmeyi uygun gördük. Buna göre bir şeyin önemi, sırası, makamı veya yapılan/yapılacak olan bir eylemin sonralığı bakımından gruplandırılmasını “*Öncelik, Sonralık İlişkisiyle*”, bir eylemin ya da bir durumun zamanını belirtmesi bakımından gruplandırılmasını ise “*Zaman İlişkisiyle*” alt başlıkları çerçevesinde inceledik.

Kutadgu Bilig’de *basa* “*+dAn sonra, sonra*” sözcüğü, zarf ve edat olarak kullanılmıştır. *Basanın* edat görevi dışında kullanımına örnek olarak şu iki beyit verilebilir:

“*kozi yazkı yıldız basa uđ kelir*” “*Kozi [Koç] bahar yıldızdır, sonra Ud [Boğa] gelir.*” [KB, 139]

“*basa keldi řā ir bu söz tirgüçi*” “*Sonra şairler gelir, söz dizenler*” [KB, 4392]

Basa, Kutadgu Bilig’de kullanım biçimleri bakımından “*isimlerin yalın durumu ile*”, “*isimlerin ayrılma durumu ile*” ve “*zamirlerin ayrılma durumu ile*” kullanılmıştır. Görevleri bakımından *basa* edatı, “*öncelik, sonralık ilişkisiyle*” ve “*zaman ilişkisiyle*” kullanılmıştır:

1.3.1. İsimlerin yalın durumu ile

1.3.1.1. Öncelik, sonralık ilişkisiyle

“(Ayrılma durumu vasfında) bu iki basa bolunsa tapuğcı [KB, 4014].”

1.3.2. İsimlerin ayrılma durumu ile

1.3.2.1. Öncelik, sonralık ilişkisiyle

“yakur baş bolur bu beğinde basa [KB, 1630], beğinde basa ilke elgi uzun vezir ol iligke kılınçın sözün [KB, 2193], adın ma sözüm bar bu sözde basa [KB, 3317], tap erdi yana bu ölümde basa kara yir katında ölüp oprasa [KB, 5416], ölümde basa kör iki yol küder [KB, 6179].”

1.3.3. Zamirlerin ayrılma durumu ile

1.3.3.1. Öncelik, sonralık ilişkisiyle

“anınğda basa boldı ikinç onğay [KB, 132], usanma ölür sen meninğde basa [KB, 1093], tilekke tegümez bu anda basa [KB, 1821], kılıç kında çıkmaz anınğda basa [KB, 2138], kapuğda kişi koğsa özde basa [KB, 2538], anınğda basa kör oğul kız turur [KB, 3582], tağı bir seninğde basa ol kiçig [KB, 4183], bularda basa kaç kutu bar adın [KB, 4355], bularda basa keldi afsünçular [KB, 4361], munınğda basa emdi yulduzcu ol [KB, 4376], açılğay sakış kapğı munda basa [KB, 4378], munınğda basa ol bu igdişçiler [KB, 4439], könğül kalmağay kör anınğda basa [KB, 4650], özünğ yolka köngey anınğda basa [KB, 4810], meninğde basa sen bütürgil sözünğ umunç kılmuş öğte yetürgil özünğ [KB, 5009], anınğda basa bir bu üçke işig tile [KB, 5328], bizinğde basa tirki yigli olar [KB, 5341], anınğda basa kör neçe işler ol [KB, 5417], bularda basa muhtesibler turur [KB, 5555], bularda basa kaldı buğnunğ kara [KB, 5559], çığaylar turur kör bularda basa [KB, 5563], anınğda basa bilge ‘ alim turup buğnunğa bilig birsü yetrü körüp [KB, 5587], irüklük kirür ilke anda basa [KB, 5906], anınğda basa kökke uçtum tenğip [KB, 6036], sanğa kelge minde basa sen anun [KB, 6175], kamuğ edğü boldı anınğda basa [KB, 6190].”

1.3.3.2. Zaman ilişkisiyle

“ulma könğül bertme minde basa [KB, 6181].”

1.4. berü < ber-ü, be + rü ? (+dAn beri, beri)

Eski Türkçeden günümüz Türk lehçelerine kadar varlığını koruyan *berü/birü/beri/biri* edatının etimolojisi konusunda araştırmacılar tarafından çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Kimi Türkologlar *berünün* isim kökenli bir sözcükten oluştuğunu ileri sürse de kimi Türkologlar söz konusu edatı *ber-ü* şeklinde açıklamıştır. Bu noktada sözcüğün etimolojisi konusunda karışıklıklar mevcuttur. Clauson, *berünün* hem zaman zarfı hem de mekan zarfı olarak kullanıldığını belirtmiştir. *Ağaru* sözcüğünün zıt anlamlı olan *berü* sözcüğünü *berdin*, *birğaru*, *bergerü*, *berü:ki*, *berye* sözcükleriyle karşılaştırmıştır (Clauson, 1972: 355). Gabain, *bäriye* “*beri*” anlamını vermiş, sözcüğü son çekim edatları başlığı altında incelemiştir. Ancak *bärünün* etimolojisiyle alakalı bir izahta bulunmamıştır (Gabain, 2007: 99). Brockelmann, *bärünün* kökeninin isim soylu bir sözcük olabileceği düşüncesi üzerinde durmuştur (Brockelmann, 1954: 174). Hacıeminoğlu, köken bakımından *berünün* hem *ber-ü* şeklinde bir zarf fiili,

hem de *be+rü* şeklinde yön ekiyle yapılmış bir ismi düşündürdüğünden dolayı, sözcüğün etimolojisine ihtiyatla yaklaşmıştır. O, *berüye* “-den beri, -den itibaren” anlamını vererek, sözcüğün çekim edatı ve mekan zarfı görevlerinde kullanıldığını belirtmiştir (Hacıeminoğlu, 2015: 14). Tekin, yer zarfı olarak belirttiği *bärünün* etimolojisini şu şekilde belirtmiştir: *bärü* “*beri, bu yana doğru*” < *bä + rü* (Tekin, 2016: 130). Wilkens, *berü* edatının “-dan bu yana, -dan itibaren, beri; (şimdiye) kadar, (bu) tarafa; bakış açısıyla; buraya, berüye” anlamlarında kullanıldığını belirterek, sözcüğün etimolojisiyle ilgili bir izahta bulunmamıştır (Wilkens, 2021: 160). Boeschoten de *bärü* ile ilgili olarak etimolojik bir izahta bulunmayarak *bärüye* “*bu yan; -den beri*” anlamlarını vermiştir. (Boeschoten, 2023: 81). DLT’de *berü* “*beri, konuşana doğru*” anlamında kullanılmaktadır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018: 583).

Zeynep Korkmaz, *beri* edatını “*Öncelik, Sonralık ve Zaman İlişkisi Kuran Edatlar*” başlığı içerisinde değerlendirmiştir (Korkmaz, 2009: 1080). Ancak biz, yukarıda da belirttiğimiz üzere “*Öncelik, Sonralık ve Zaman İlişkisi Kuran Edatlar*” başlığımı “*Öncelik, Sonralık İlişkisiyle*” ve “*Zaman İlişkisiyle*” olmak üzere, iki alt başlık içerisinde değerlendireceğiz.

Kutadgu Bilig’de *berü* “*beri*” sözcüğü, isim, zarf ve edat olarak kullanılmıştır. Edat olarak kullanımının dışında aşağıda iki örnek verilecektir:

“*berü kel tapuğ ıl könğül bir ısın*” “*Beri gel, hizmet et, gönül ver, ısın.*” [KB, 106]

“*ilig imledi kelğil oldur berü*” “*Hükümdar gel, buraya otur diye işaret etti.*” [KB, 621]

Berü, Kutadgu Bilig’de kullanım biçimleri bakımından “*isimlerin ayrılma durumu ile*” ve “*zamirlerin ayrılma durumu ile*” kullanılmıştır. Görevleri bakımından *berü* edatı “*zaman ilişkisiyle*” kullanılmıştır:

1.4.1. İsimlerin Ayrılma Durumu İle

1.4.1.1. Zaman ilişkisiyle

“*tümen yılda berü tul erdim tulas* [KB, 84], *ajunğa apa inmişinde berü* [KB, 219], *manğa ok tapındınğ kiçigde berü* [KB, 1941], *manğa kelmişinğde berü men bu kün tapuğdın kesildim* [KB, 3364], *vefâ yok bularda ozadın berü* [KB, 4521], *bu kün sen manğda kelmişinğde berü* [KB, 4685], *ajun öngdisi bu telimde berü* [KB, 6344].”

1.4.2. Zamirlerin ayrılma durumu ile

1.4.2.1. Zaman ilişkisiyle

“*olarda berü tut bu ödke tegi* [KB, 6392]”

1.5. bi(r)le / bile < bir+i-l-e (ile, ile beraber, ile birlikte)

Birle sözcüğü, Türkçenin hemen hemen her döneminde ve her lehçesinde edat ve bağlaç olarak kullanılmıştır. *Birle* sözcüğü *bir+* isim kökünden *-(i)l* isimden fiil yapım ekini almış, ve nihayet *-a* zarf fiil ekini de alarak kalıplaşmıştır. Clauson, *birle* edatının anlamını “*ile*” olarak vermiştir. *Birle* edatının *-e* zarf fiil ekiyle oluştuğunu belirtmiştir (Clauson, 1972: 364). Gabain, *birleyi* fiil menşeli son çekim edatları arasında değerlendirmiştir. *Birle* edatına “*ile, ile beraber*” anlamını vermiş, sözcüğün etimolojisini ise *birlä* < *bir + i - l - e* “*birleşmek, bir olmaktan*” (ile, beraber) olarak göstermiştir

(Gabain, 2007: 93). Brockelmann, *birle* edatının Batı Türkçesinde kullanılan biçimi *iläyi* fiil menşeli edatlar arasında zikrederek, sözcüğün etimolojisini *il-e* “zarf fiil eki” olarak sunmuştur (Brockelmann, 1954: 182). Hacıeminoğlu, R.R. Arat ve W. Bang’ın *birle* < *bir-le* (ile) görüşüne katılmaktadır (Hacıeminoğlu, 2015: 22). Tekin, *birle* edatının etimolojisini şu şekilde göstermiştir: *birlä* “ile, ile birlikte” < *bi:r+lä* (Tekin, 2016: 139). Wilkens, *birlä* edatıyla ilgili olarak etimolojik öneri sunmamıştır. O, *birlä* edatına “ile, birlikte, beraber; olur olmaz; derhal, hemen; bununla birlikte, fakat; tamamen, bütün” anlamlarını vermiştir (Wilkens, 2021: 180). Boeschoten *birlä* sözcüğünü iki ayrı madde olarak vermiştir. Buna göre edat olan *birläyi bir-lä* (ile) olarak göstermiştir (Boeschoten, 2023: 86). DLT’de *birle*, “ile, birlikte, arasında” anlamlarında kullanılmaktadır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018: 590).

Zeynep Korkmaz, *ile* edatını “Beraberlik veya Vasıta İlişkisi Kuran Edatlar” başlığı altında incelemiştir. Korkmaz, *ile* edatının Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesindeki -Xn vasıta durumu ekinin yerini almış olan *ile* edatının yaygın bir şekilde “beraberlik işleviyle” kullanıldığını belirterek, *ile* edatının bir nesnenin veya bir organın “vasıta, araç” olarak kullanıldığı durumlarda “vasıta işleviyle”, soyut adlar ile birleşen *ile* edatının da, nasıl ? sorusuna cevap oluşturacak biçimde, bir oluş veya kılışın nasıl yapıldığını belirttiği durumlarda “tarz bildirme işleviyle” kullanıldığını belirtmiştir (Korkmaz, 2009: 1072). Biz de bu çalışmada Korkmaz’ın uyarılarını dikkate alarak *birle* edatını “Beraberlik İlişkisiyle”, “Vasıta İlişkisiyle” ve “Tarz Bildirme İlişkisiyle” olmak üzere üç başlık içerisinde değerlendirdik.

Kutadgu Bilig’de *birle* “ile, birlikte” edatı, kullanım biçimleri bakımından “isimlerin ayrılma durumu ile”, “zamirler ile”, “zamirlerin ilgi durumu ile” ve “zamirlerin belirtme durumu ile” kullanılmış, görevleri bakımından ise “beraberlik ilişkisiyle”, “vasıta ilişkisiyle” ve “tarz bildirme ilişkisiyle” kullanılmıştır:

1.5.1. İsimlerin yalnız durumu ile

1.5.1.1. Beraberlik ilişkisiyle

“ay yir kök idisi halāyñk bile rüzāni anutmış [KB, B3], bu türlüğ fazāyil ukuşlar bile ārāste [KB, B55], üçünci hıred ol uluğluk bile [KB, B66], törtünçi kanā at ve āfyet bile [KB, B66], yalnıguk oğlı ağırlıka ukuş bilig birle erdükin [KB, C6], ögdülmiş oğdurmuş birle munāzara kılmuşın ayur [KB, C46], ögdülmiş oğdurmuş birle ikinç munāzara kılmuşın ayur [KB, C53], kapuğdaki er at birle negü teg tirilgüsin ayur [KB, C55], kara buğun birle negü teg katılğusun ayur [KB, C56], aleviler birle neteg katılğusun ayur [KB, C57], ilim adamları birle katılmağın ayur [KB, C58], igdişçiler uzlar çığaylar birle katılmağ [KB, C58], öküş ögdi birle tümen minğ şenā uğan bir bayatka [KB, 2], yağız yir yaşıl kök kün ay birle tün törütti [KB, 3], sevüğ savçı birle kopurğul meni [KB, 30], sevüğ savçı birle kopur kopğumu [KB, 47], yıpar toldı kâfūr ajun yd bile [KB, 70], ata ornı kaldı atı ma bile [KB, 111], yaşık birle utru bağıssa tolur [KB, 137], erentir kuçık birle sançu yorır [KB, 139], kör arslan bile koşnu buğday başı [KB, 140], iki nenğ bile er qarımaz özi [KB, 181], biligsiz bile hiç sözüüm yok mening [KB, 203], bu iki bile er ağırlık körür [KB, 289], bu iki bile işke yakma [KB, 323], kozi birle katlıp yorıdı böri [KB, 461], bilişti yime ol kişiler bile [KB, 499], yori bar biliş emdi hācib bile [KB, 512], küsemiş bile çıktı bardı narı [KB, 519], kıyās ma ni birle anğar yanğzatu [KB, 640], tenği birle tutsa tirilmiş nenğın [KB, 705], tili köngli birle biriker sözi [KB, 862], örünğ süt bile kirse edğü kılkh [KB, 881], tadu birle katlıp törümiş kılınç [KB, 882] isiz me katılsa kör edğü bile [KB, 885], isizlik bile erse beglik manğa [KB, 925], erej edğü birle esen bolsu baş [KB, 940], bu iki bile er kızıl enğ urur [KB, 992], kızi birle katlıp yorıdı böri [KB, 1040], neçe kirse bolğay çığay birle tenğ [KB, 1308], avınçu sevüğler bile avnur öz kara yir katında yaşıp yatju tüz [KB, 1427], tü ni met bile bu igidmiş özüüm [KB, 1512], sakınç kadğu birle yorıp külmedim [KB, 1587], söziig ma ni birle tizip [KB, 1620], bu üç nenğ bile er bulur kut küni

[KB, 1660], *yaraştı kamuğ birle keçti keçti kün ay* [KB, 1695], *biligsiz bile tursa devlet kahl* [KB, 1710], *biligsiz beğük bolsa devlet bile* [KB, 1711], *tapuğ tozğu birle nenğ artut kılıp* [KB, 1769], *bu begler sözi birle edğü savı* [KB, 1807], *bu iki bile boldı yalnğuk uluğ* [KB, 1842], *kişi yulka bile adırtı bilig* [KB, 1845], *azu tadu birle toğarmu tiğü* [KB, 1816], *ukuş hem bilig birle boldunğ amul* [KB, 1940], *bu edğü kılığ birle edğü yorık* [KB, 1978], *annğ boldı dünya tü ni met bile* [KB, 1979], *iki nenğ bile ilçi beglik buzar* [KB, 2023], *bu iki bile beg ilin artatur* [KB, 2024], *atı çavı birle ağun beklenür* [KB, 2050], *er at sü bile er tilekin bulur* [KB, 2051], *bu himmet bile hem müriüvvet kerek* [KB, 2124], *bu himmet müriüvvet bile barsa çav* [KB, 2125], *bu himmet bile hem siyâset kerek* [KB, 2127], *kılıç baldu birle yağığ utğuçı* [KB, 2141], *yüzi körki birle kılınçı tuş ol* [KB, 2215], *bilig birle bilse bu türlüğ bitig* [KB, 2218], *emânet bile bolsa könğli süzük* [KB, 2237], *begi birle buğnu tüz inçke tegir* [KB, 2239], *buğun asğı birle iligke tatığ* [KB, 2242], *isiz kayda bolsa isizler bile* [KB, 2248], *isiz edğü birle yaraşmaz bolur, köni egri birle küreşmez bolur* [KB, 2249], *kamuğ nenğ katıldı öz ügri bile* [KB, 2252], *isiz edğü birle katılmaz kaçar* [KB, 2255], *yağı birle karşıur kağıtmağ öçün* [KB, 2290], *bu erdem bile bolsa sü başçısı* [KB, 2329], *telim tuştı artağ öküş sü bile* [KB, 2340], *katılsa kılıç baldu birle tegiş* [KB, 2377], *isig söz küler yüz bile birgü nenğ* [KB, 2405], *sen altun kümüş birle alma kuluğ* [KB, 2409], *bu çınlık bile keđ bütün dñ kerek* [KB, 2436], *kılınç edğü tutsa kişilik bile* [KB, 2476], *bu iki kişi birle itlür kapuğ* [KB, 2556], *özi birle iltse yitürse aşın* [KB, 2559], *sözi ma ni birle ukulğay tağı* [KB, 2578], *siliglik bile bilse türlüğ bilig* [KB, 2621], *tetiglik bile bolsa erke bilig* [KB, 2624], *tetiglik bile bilse türlüğ bitig* [KB, 2628], *özi ersig erse beğük himmeti bu iki bile ol kişi kıymeti* [KB, 2664], *bu üç nenğ bile er ağunığ süzer* [KB, 2712], *kişi nenği birle ağı bolmağı* [KB, 2800], *ol at birle edğü kalır menğü at* [KB, 2871], *erej birle emgek adağşu yatur* [KB, 2936], *boşuğ kul bile tutsa bolmaz bu tüz* [KB, 2991], *tapuğçı kişi begi birle ortuğ sakışlığ kişi* [KB, 2997], *tapuğçı et öz birle tapnur* [KB, 2998], *er at birle begler küçi belgürer, er at birle begler tügünler yörer* [KB, 3006], *bu iki bile itgü uş bu ilig, bu iki bile er beğür ay ilig* [KB, 3043], *seninğdin kollar men basut küç bile köni yol öze tut* [KB, 3056], *erej birle emgek yanaşu yorur* [KB, 3140], *bayat hukmi tağdir bile tezgünür* [KB, 3194], *barışğı kerek ka kadaşlar bile katılgı kerek iş adaşlar bile* [KB, 3209], *yağız yir yaşıl suv bile yaraştı* [KB, 3212], *cemâ at bile kıl farza namâz* [KB, 3239], *eşittim sini men ilig birle tip* [KB, 3304], *sağınç kağğı bile özüm umadı* [KB, 3331], *yağılığ kişi yağı birle urşu tükemiş yaşı* [KB, 3400], *yağı birle tegşip er atı beğür* [KB, 3419], *tilek birle keldi açayın sözüüm* [KB, 3454], *begi birle turmaz tükel üç ayığ* [KB, 3542], *sağınç kağğı birle yana yavırtur* [KB, 3549], *tişi birle şuhbet idi keđ tatığ* [KB, 3584], *tatığ kayda erse tatıgsız bile* [KB, 3585], *ricâ birle hafınu kanat sen kalın* [KB, 3671], *könğül birle aşnu kinğesgil* [KB, 3688], *ilig tapğı birle buğun asğı kıl* [KB, 3699], *kün ay birle yulduz bezedi beğiz* [KB, 3724], *bu dñ birle imân küdezsü idim* [KB, 3741], *törü hem toğu birle öğren tapuğ* [KB, 4001], *törü hem toğu birle itti kişi* [KB, 4010], *öçeşme bu begler bile* [KB, 4086], *er at birle şeksiz katılgı kerek* [KB, 4163], *kapuğdaki birle yaraşğı kerek* [KB, 4168], *kapuğdaki birle yaraşmasa uz* [KB, 4169], *yakınlık tilese özünğ beg bile, kapuğdaki birle yakınlık tile* [KB, 4171], *er at birle yakşı yori* [KB, 4172], *yaraşğıl er at birle turğıl köni* [KB, 4173], *bu cân birle tüz tutğı* [KB, 4211], *yana umduçı birle bolma yağık* [KB, 4214], *yüzünğni yaruğ tut süçig söz bile* [KB, 4222], *yakınlık bu iki kişi birle tut* [KB, 4237], *sözün ma ni birle tanuğ kılğıuçı* [KB, 4286], *buşi birle bolma yime keđ yağan* [KB, 4292], *öçeşme bu devlet bile sen yaraş* [KB, 4299], *sanğa tenğ tuşunğ birle iltiş barış* [KB, 4305], *törü önğdi birle buğun tüzmiş er* [KB, 4309], *sakış artasa dünyâ ukbî işi neçe birle artar* [KB, 4384], *fesâd birle devlet turumaz kaçar* [KB, 4415], *bu yanğlığ katılgıl satığçı bile* [KB, 4438], *buğun birle katılp sinap bilgüçi* [KB, 4449], *at edğü kerek bu tiriglik bile* [KB, 4465], *katılsa özüm men kişiler bile* [KB, 4569], *yigü içğü birle tenğesğü kerek* [KB, 4654], *kişi birle bolğa işim* [KB, 4687], *nenği birle yirde koğı barğıuçı* [KB, 4713], *nerek dünyâ ukbî ikigün bile* [KB, 4742], *atın tuttı mindi bir oğlan bile* [KB, 4970], *idisi bile çın tüzülmüş kişi* [KB, 4795], *tilek arzü birle uçar men sanğa* [KB, 4796], *bu kağğı sağınç birle erken özüm* [KB, 4851], *erej kayda erse minğ emgek bile* [KB, 4918], *kamuğ nenğ tenği*

birle boldı esen [KB, 4985], *eligleştı ilig bu zâhid bile* [KB, 5037], *içinġ me taşınġ birle barça tüzük* [KB, 5114], *esürme bu beglik bile ay silig* [KB, 5234], *bu dñ dünyâ birle birikmeki sarp* [KB, 5312], *bu beglik bile sen kötürme egin* [KB, 5326], *esenleştı ilig bile ol köre* [KB, 5445], *sakınç kađġu birle uğıtmadı köz* [KB, 5448], *bu iki bile er alr öz öçi* [KB, 5462], *bu iki bile beg beğüklük bulur* [KB, 5463], *er at sü bile yenç bu kâfir yağıġ* [KB, 5484], *müsülmân müsülmân bile ol kadaş* [KB, 5490], *köniler bile sen tirilgil ođuġ* [KB, 5508], *köni egri birle küni tar küni* [KB, 5510], *er at birle begler süzer bulġanuk* [KB, 5512], *emñiġ hıyânet bile katmaġıl* [KB, 5532], *bu 'âlim bile erke kut kw' bolur* [KB, 5551], *kiminġ eđġü atı bile çıksa cân* [KB, 5570], *bu aġun ereġi bile eđġü at* [KB, 5604], *sözi ma 'nı' birle anġar yanġzatu* [KB, 5606], *sakınç kađġu birle bısa* [KB, 5629], *kinġeş birle kılġu kerek iş bilip* [KB, 5650], *yarudı basa yıldırık ađġur bile* [KB, 5676], *buğun birle katlıp yorık tüzmedim* [KB, 5750], *yâ begler bile men kılık bilmedim* [KB, 5750], *yorır sen ilig birle eđġü bolup* [KB, 5760], *sini at ayaġ birle kıldı uluġ* [KB, 5771], *özüg ârzü ni 'met bile semritip* [KB, 5841], *nü kılsun er at bir ikindi bile* [KB, 5851], *bu eđġü kılık birle eđġü yorık* [KB, 5924], *ili toldı eđġü du 'â' birle söz* [KB, 5943], *telim öġdi birle okıdı şenâ* [KB, 5952], *kıyâs ma 'nı' birle iđi yetrü kör* [KB, 6000], *bu iki bile er yoġadur küçün* [KB, 6162], *sakınç kađġu birle köngül kılma tar* [KB, 6183], *aġır ig bile sen özünġ yalnġuzun negü teg kılur* [KB, 6187], *sakınç kađġu birle közin yummadı* [KB, 6212], *ol ig birle yalnġuz negü teg yatur* [KB, 6241], *mini kutġaru bir özünġni bile* [KB, 6260], *sakınç kađġu birle yorıma* [KB, 6252], *sakınç kađġu birle yorıdı* [KB, 6275], *turup rekve birle tayaġın alıp* [KB, 6322], *namâz rûza birle yorıġlı kişi* [KB, 6456], *yıl altmış iki erdi tört yüz bile* [KB, 6495], *bu ni 'met bile men negüke igiğtim* [KB, 6559], *tilek ârzü birle yügürdüim neçe men* [KB, 6542], *keyik taġı birle tiriglik kılalı* [KB, 6570], *kümüş gevher altun bile men kılalı* [KB, 6584], *yıl altmış iki erdi tört yüz bile* [KB, 6623].”

1.5.1.2. Vasıta ilişkisiyle

fânı dünyâ birle bâkı' ukbı' kazġanġusın ayur [KB, C50], *aya birke bütmiş tiling birle öġ* [KB, 25], *kişi söz bile koġtı boldı melık* [KB, 173], *sözi birle yalnġuk aġır kıldı öz* [KB, 210], *kılıç birle itmiş biligsiz işi* [KB, 223], *tili birle yalnġuk sözi sözlenür* [KB, 275], *tili lafzı birle anġar yanġzatu* [KB, 471], *biliş birle itlür kamuġ türlüġ iş* [KB, 497], *tapuġ birle begler aġırlar kuluġ* [KB, 611], *tapuġ kıl tapuġ birle kul beg bolur* [KB, 612], *teġimsiz tapuġ birle törke teġir* [KB, 614], *işâret bile kelgil oltur tidi* [KB, 768], *bu erk birle beglik ulı bolsu berk* [KB, 942], *tapuġ birle ârzü tilek bulmuş er* [KB, 946], *söz asġı bile kör yağız yırdeki yaşıl kökke yoġlar* [KB, 1002], *tilin söz bile tüzdi açtı yüzün* [KB, 1007], *tili birle tenġriġ öġerler arıġ* [KB, 1022], *yimi birle igđür sen sansız özüg* [KB, 1257], *tapuġ birle devlet atın mingüçi* [KB, 1608], *du 'â' birle tegdim bu yerke* [KB, 1803], *bu bilgi bile asġı ilke tohur* [KB, 1820], *bu belġü bile ol uġuş bilgüsi* [KB, 1864], *tapuġçı bile beg kötürdi egin* [KB, 1882], *sol elġi bile nenġ ülese alıp* [KB, 2069], *kılıç birle begler uzatır elig* [KB, 2139], *bitig birle yalnġuk bitir bilmişin* [KB, 2223], *uzun yaş tilese bulur aş bile* [KB, 2322], *uş ol nenġ bile er kıızıl kılsa enġ* [KB, 2398], *kılıç birle aldı kör il alġuçi* [KB, 2425], *kılıç birle alsa bolur terk* [KB, 2426], *kılıç birle alsa kayu il* [KB, 2427], *kalem birle tutsa kayu kend uluş* [KB, 2428], *tapuġ birle begde aġır bolmuş er* [KB, 2569], *tili birle yumşak süçiġ tutġu söz* [KB, 2576], *bitig birle begler iter il itig* [KB, 2702], *kılıç birle tutlur kılı tutsa il* [KB, 2711], *kılıç birle tutlur talu eđġü il* [KB, 2720], *kişi nenġ bile bolsa arsızmaz ol* [KB, 2722], *birisi tili birle etse sözüġ* [KB, 2736], *sakış saklıġı çın bitig birle* [KB, 2776], *öz elġi bile kıtsa içġü körüp* [KB, 2902], *yigü içġü katmış kamuġ otlarıġ öz elġi bile kıtsa* [KB, 2903], *bu yanġlıġ kişi birle begler beğür* [KB, 2945], *tapuġçı bile erklig il kend tüzür* [KB, 2968], *tapuġçı bile boldı atı beğük* [KB, 2969], *bu atı du 'â' birle menġü kalur* [KB, 2993], *du 'â' birle tapsa manġa ol öçün* [KB, 3024], *sav altun bile bertse begler elig* [KB, 3042], *kılıçsız tili birle evrer ilig* [KB, 3042], *aġı beg kılıç birle artlap alur* [KB, 3048], *özünġ kulluġın sen tapuġ birle yul* [KB, 3091], *bayat tapġı birle özin emġetür*, *tapuġ birle yazuġ için emletür* [KB, 3149], *bitig birle itti işinġe itig* [KB, 3187], *bu tã' at bile barça râġat turur* [KB, 3241], *yarutlı yaşık birle erklig*

küçi [KB, 3723], ilig yarlıkamuş bitig birle söz [KB, 3732], atın tuttu terkin bir oğlan bile [KB, 3955], bu nenğ birle yalnğuk tilese tilek yaşıl kökke yoklar [KB, 3981], bayatığ tapuğ birle bulmaz kılı [KB, 3986], tapuğ birle itliür kamuğ türliüg iş, tapuğ birle kavşur sanğa edgü iş [KB, 4053], iki tiz bile sök tüzün bol silig [KB, 4058], tapuğ birle kıpmuş tilek bulmuş er [KB, 4089], onğ elginğ bile sen kötürgil yigü [KB, 4129], onğ elginğ bile sun bayat atı ay [KB, 4597], isig aşnu ürme sen ağzınğ bile [KB, 4601], isig nenğ bile sen özünğ tab'ı tüz [KB, 4624], otağil dārū birle bolğil kamu [KB, 5244], bu ödlek oқи birle köngli balık [KB, 5430], du 'ā' birle bolğay keçürgey kerim [KB, 5667], du 'ā' birle yarı basut kıl [KB, 5821], du 'ā' birle yalnğuk bulur edgülik [KB, 5833], du 'ā' birle uçmağ bulur menğülik [KB, 5833], du 'ā' birle bizni kılor [KB, 5836], bu yalğan kışı birle artar ajun [KB, 5878], kılıç birle ilke tusulur tümen [KB, 5911], şeker birle igdür [KB, 6129], du 'ā' birle itgil anğar sen işe [KB, 6305], bu bilginğ bile öz başınğ tezgünür [KB, 6610].”

1.5.1.3. Tarz bildirme ilişkisiyle

“çin hukemā'larınğ emşālleri birle bezenmiş [KB, A8], maçin' ulemā'larınğ eş'ārları birle ārāste kılnmış [KB, A9], edgü du 'ā' birle yād kılsun [KB, A31], bezenmiş ağırlığ biligler bile [KB, B10], bayat atı birle sözüğ başladım [KB, 1], sini kıldı tün kün bu emgek bile [KB, 39], küvenç birle avnur sevinçke tuşup [KB, 95], kayusu yıdı birle tapnur tapuğ [KB, 97], kayu körk menğiz birle açtı kapuğ [KB, 97], törü birle atın kıpurdı örü [KB, 103], bayat atı birle sözüğ başladım [KB, 124], ukuş birle işle kamuğ iş küdüğ [KB, 161], bilig birle buldı meşel kökke yol [KB, 208], bilig birle sözle kamuğ sözni sen [KB, 209], ukuş birle tuttu ajun tutğuçı [KB, 218], ukuş birle asılır kışı artağı [KB, 221], törü birle tüzse ili buğnını [KB, 286], ukuş közi birle yaruttı cihān [KB, 290], ukuş birle aşlı atanur kışı [KB, 303], ukuş birle kılmış üçün ögdiler [KB, 304], yıl ay tutğunu boldum emgek bile [KB, 373], keçip bardı öd kün yavalık bile [KB, 377], bu kılmış kününğ birle 'uzrünğ tile [KB, 377], köngülik bezedi yaruıklık bile [KB, 386], tilimni bezedi tanuıklık bile [KB, 386], şehādet bile kesgil ahır tınım [KB, 394], özünğ fażlı birle keçür ay küsüş [KB, 396], siyāset kılor erdi himmet bile [KB, 411], bu kün toğdı ilig bu kılkı bile yaradı ajunğa kün ay teg yala [KB, 415], bu saklık bile kör ilin başladı [KB, 438], usallık bile öldi er minğ tümen [KB, 442], bu saklık bile iki ajun tilen [KB, 443], bu aşğı bile boldı ilde tatığ [KB, 448], kışilik bile itse il kün işi [KB, 457], tümen erdemim birle ilde burun [KB, 466], ay devlet idisi bu devlet bile turayın tise [KB, 551], bu erdem bile er tilek ārzü yir [KB, 567], edeb birle ay toldı oldurdu kör [KB, 577], amulluk bile açtı ay toldı til [KB, 584], işinğ tüşse ivme şabır birle ayt [KB, 586], tapuğ birle hoş boldı kılluk atı [KB, 589], kıtı birle ārzü tilek bulmuş er [KB, 602], ilig me açığı birle açtı kapuğ [KB, 616], kışığ satğamasa küvezlik bile [KB, 707], yavalık bile borğa baş soğmasa [KB, 708], ağırlık bile birdim ol kün orun [KB, 793], könilik bile toldı eksümedi [KB, 826], ökünç birle emger yarınğa künün [KB, 918], uluğluk bile bul öküş ilke erk [KB, 942], sakınç birle düşmān sızıp ölsünü [KB, 944], bilig birle avnur cānın semritür [KB, 990], ukuş birle sözle bilig birle tüz [KB, 1009], tiriglik keçürdüm usallık bile [KB, 1117], otunluk bile kıldım isiz öküş [KB, 1155], bu erdem bile bolsu kılkı silig [KB, 1228], bayat fażlı birle tirilgil kıtun [KB, 1251], ökünçün sığıt birle yığılap ögün [KB, 1276], erej birle yip yat sevinç birle bük [KB, 1286], köni bol bütünlik bile tut kılnç [KB, 1289], özünğ edgü birle tamudın köşit [KB, 1295], bayat atı birle bitidi bitig [KB, 1342], bayat atı birle sözüğ başladı [KB, 1343], işinğni yorittim könilik bile [KB, 1355], ökünçün sığıt birle gürke kirür [KB, 1516], şehādet bile kesti teprer tilig [KB, 1519], bayat atı birle kesildi tım [KB, 1520], kışıke kışı bol kışilik bile [KB, 1599], kışilik bile at kötürdi kışı [KB, 1600], tadu birle kıtlp törütür idı [KB, 1682], bütünlik bile kıldı barça işig [KB, 1687], tutup berkeğüsü kıçiglik bile [KB, 1703], könilik bile ol anınğ bulğusu [KB, 1744], könilik bile bu ajun tutmuş er [KB, 1746], könilik bile tut köngül til özünğ [KB, 1748], bütünlik bile buldı bağıtı ögün [KB, 1752], bayat fażlı birle beğür [KB, 1799], bayat fażlı birle ağırlar [KB, 1813], tadu birle kirse [KB, 1828], kışedi ukuş birle kılkın tilin [KB, 1838], bilig birle sözle yorık tut tilig [KB, 1846], könilik bile ol yaruğı yıl ay

[KB, 1865], *bütünlük bile boldı kılka tözi* [KB, 1866], *bilig birle begler beğütti atı* [KB, 1905], *eşitmek bile boldı bilge kişi* [KB, 1914], *bilig birle begler buğun başladı ukuş birle il kün işin işledi* [KB, 1952], *beg atı bilig birle bağlığ turur* [KB, 1953], *bilig birle boldı kör öğrüm keđ ök* [KB, 1958], *bilig birle başlar kişi iş başın* [KB, 1967], *buğunuğ bilig birle bastı begi* [KB, 1968], *ukuş birle emle* [KB, 1970], *bu sağlık bile öz yağısın urar* [KB, 2019], *bu sağlık bile sen tözü ilke bak* [KB, 2020], *bu sağlık bile arttı begler ili* [KB, 2021], *bu sağlık bile sen yağı boynı yenç* [KB, 2022], *bu sağlık bile sançtı begler yağı* [KB, 2026], *il artar törü birle itlür ağun* [KB, 2034], *yürek birle boldı yağıka titim* [KB, 2043], *küvezlik bile kökke ağmaz kişi* [KB, 2119], *siyāset bile beg tüzer il törü* [KB, 2128], *siyāset bile beg ilini tüzer* [KB, 2130], *törü birle buğını sevınse turup* [KB, 2134], *usallık bile yir yigüçi ađu* [KB, 2142], *baş ağrığ bile tutçı emgek tegir* [KB, 2147], *vefā birle halkka yağığlı elig* [KB, 2197], *uvut birle yalnđuk otun kapđı tur* [KB, 2202], *uvut birle yalnđuk yüzi suvlanur* [KB, 2207], *sağış birle sağlar kişi iş küğüğ* [KB, 2220], *tetiglik bile kaldı yalnđuk işi* [KB, 2222], *bilig birle köngli yarunmuş kögüz* [KB, 2243], *uvut birle yalnđuk yağısın saçar* [KB, 2291], *bu yanđlar bile er yağıçı bolur* [KB, 2315], *bu hile bile kıl yağı menđzi al* [KB, 2356], *ol açığ bile er urunsa yürek* [KB, 2399], *bu asđı bile ötrü begke tatığ* [KB, 2423], *bilig birle yalnđuk beğüp çavlanur* [KB, 2451], *oğuğluğ bile işte tutnur boğuğ* [KB, 2453], *yülüğ ersig erninđ bolur haşmeti bu haşmet bile ol kişi hürmeti* [KB, 2460], *köngül birle yalnđuk kamuğ iş kılur* [KB, 2472], *teni cām birle tapuğsak kerek* [KB, 2529], *uluğluk bile atı yağlur kamuğ* [KB, 2556], *tusulur adaş tut asığ birle tođ* [KB, 2575], *anınđ boşluğı kör ölüm birle ol* [KB, 2616], *uvut birle yalnđuk bütünlük kılur* [KB, 2622], *bilig birle başlap özünđe iş it* [KB, 2625], *ukuş birle uk iş bilig birle bil* [KB, 2626], *tetiglik bile er tilekke tegir* [KB, 2627], *bu erdem bile er menđiz kılur al* [KB, 2630], *kişi erdemi birle erdin keçer* [KB, 2646], *elig sunsa erdem bile er tegip* [KB, 2647], *bilig birle başlar begi il törü* [KB, 2713], *bitir umdu birle bitig artatur* [KB, 2725], *bu asđı bile buldı menđü tatığ* [KB, 2756], *tetiglik bile er kılur minđ itig* [KB, 2761], *saranlık bile nenđ küdezgü kerek* [KB, 2766], *sağış birle bek tutđu işçi işi* [KB, 2777], *ukuş birle ārzü havāđ örkelse* [KB, 2793], *köngül birle yalnđuk ağır yük yüder* [KB, 2797], *arığlık bile er bulur eđgü at* [KB, 2856], *bilig birle yalnđuk uzatur elig* [KB, 2979], *bu erdem bile yir ağunçı cihān* [KB, 3009], *saranlık bile beg yiyümez ilin* [KB, 3035], *ağılık bile beklegü ol ilig, ağılık bile beg beğür ay ilig* [KB, 3040], *könilik bile sen kötürdüñđ elig* [KB, 3063], *katı birle ilde çavıkmuş* [KB, 3071], *erej birle erter buğun künleri* [KB, 3105], *du 'ā' birle tunmaz tunığlı tna* [KB, 3106], *bilig birle yazlur kamuğ ters tügün* [KB, 3168], *bayat atı birle sözüğ başladı* [KB, 3188], *sanđa men bireyin törü küç bile* [KB, 3207], *asığ birle yalnđuk tatığlar bulur* [KB, 3208], *bilig birle tā 'at tapuğ kıljuçı* [KB, 3222], *bilig birle yağıl bayat tapđınđa* [KB, 3223], *bilig birle tā 'at muyamı tümen* [KB, 3224], *bu asđı bile bulsa buğını tatığ* [KB, 3271], *ol eđgü kalınç birle igđilmişe* [KB, 3281], *buđunđa tusulur bilig birle tip* [KB, 3304], *esenlik bile men kavuştum sanđa* [KB, 3316], *tilek birle manđsa yırak yir yağın* [KB, 3325], *havā birle bolmaz bütün dñ işi* [KB, 3343], *havāka basıkma ukuş birle kes, et öz baş kötürse bilig birle bas* [KB, 3346], *bu erdem bile er tilek ārzü yir* [KB, 3420], *bu eđgü bile yağmış atı küsi* [KB, 3429], *çığaylık bile ol köngül koğkası* [KB, 3527], *yorur sabrı birle ölümüğ küğüp* [KB, 3436], *katı birle tegrür* [KB, 3461], *bilig birle sen bu kinđeşe tenđeş* [KB, 3484], *avitsa erej birle terkin irer* [KB, 3548], *sevınç birle igđip tükel semritür* [KB, 3549], *erej birle minđ yıl tirilse kutun* [KB, 3569], *tilek birle manđsa kişi ārzülap* [KB, 3702], *vefā birle bilse yağınlık hağın* [KB, 3706], *bayat atı birle sözüğ başladı* [KB, 3715], *otun men otunluk bile öz uhr* [KB, 3780], *köngül ārzü birle kalı iglese* [KB, 3874], *bayat atı birle sözüğ başladı* [KB, 3897], *bu çav' birle atınđ yağıldı köre* [KB, 3916], *törü birle beglik işin itgüçi* [KB, 4082], *zemāne tururlar zemāne bile yaraşık kerek er sevınse küle* [KB, 4088], *edeb birle aş yi keđ ögren mumı* [KB, 4128], *bilig birle işlet işig* [KB, 4136], *törü birle başlap kapuğ tüzgüçi* [KB, 4170], *tenđeşlik tenđeşi bile ol tudaş* [KB, 4193], *tilemegey eđgünđ tepizlik bile* [KB, 4250], *nenđinđe ülüđ kıl süçig söz bile aş içgü yitürgil* [KB, 4348], *sağış birle ađra tutar* [KB, 4383], *bilig birle yalnđuk işin başlasa* [KB, 4388], *bilig birle işke yetürmiş elig* [KB, 4413], *satığ birle tunmaz asığçı turur* [KB, 4419],

bilig birle işke tegürgü elig [KB, 4451], uçuz kılmağı öz beğük tüp bile [KB, 4495], ol erdem bile bu tîre birge māl [KB, 4508], ökünç birle ölgey [KB, 4510], cefā birle önmiş [KB, 4522], bilig birle işle kamuğ iş körüp [KB, 4557], edeb birle aş yi [KB, 4594], yisü arzū birle sunuğh elig [KB, 4646], kişi munça emgek bile kazğanıp uzun kalmaz erse [KB, 4683], bayat tapğı birle tirildim ögün [KB, 4689], uluğ boldunğ erse baş ağığ bile [KB, 4917], okı edğü birle okıma küçün [KB, 4953], ukuş birle yağmış ajunka küsi [KB, 5043], köngül birle manğsa kişi arzūlap [KB, 5045], köngül birle manğsa ol emgek barır [KB, 5047], köngül birle keldim sanğa [KB, 5048], sen emdi köngül birle keldinğ manğa [KB, 5051], ökünç birle tün kün uđma [KB, 5148], anı itgü edğü bile ay külüg [KB, 5180], bu menğü erej kolsa emgek bile [KB, 5190], ukuş birle işle kamuğ işlerig [KB, 5196], bilig birle işlep [KB, 5199], uđma bu ğaflet bile ay ilig [KB, 5234], bilig birle ilde ağır bolmuş er [KB, 5238], kayusı çığaylık bile yir sakınç [KB, 5242], kayu kadğı birle ulınmış bolur [KB, 5243], bilig birle işle kamuğ türlüğ iş [KB, 5253], avınç birle ögrir bu dünyā [KB, 5266], bu ğaflet bile öz yoqağur aceb [KB, 5270], ay yigli içigli yavalık bile [KB, 5277], törü birle beglik turur [KB, 5285], törü birle ilde yağığlı küsi [KB, 5287], katığlan ukuş birle başğıl havā [KB, 5403], bilig birle himmet uluğ tutğucu [KB, 5419], bayat birdi fazh bile belgülep [KB, 5469], havānğnı ukuş birle başğıl [KB, 5472], bilig birle nefsig havāğ başğucu [KB, 5473], sanğa edğü birle du ā bolsunı [KB, 5491], buğunuğ törü birle tüzgil [KB, 5498], isizninğ kını birle kılkan evür [KB, 5548], köngül inçliki birle öğretsüler [KB, 5554], bularnı törü birle edğü köre [KB, 5559], sevindür bularığ açın nenğ bile [KB, 5592], tatdı tiriglik il asğı bile [KB, 5627], tiriglik yava boldı ğaflet bile [KB, 5632], künümni keçürdüm yavalık bile [KB, 5636], kinğeş birle itlür kamuğ türlüğ iş [KB, 5652], köngül közi birle bakıp [KB, 5691], bu kün tevbe birle yanayın [KB, 5711], du ā birle tınmaz [KB, 5728], bu kün edğü birle anğar sen tusul [KB, 5798], köni yarlıkadı bilig birle tüz [KB, 5835], erej birle avnur özümüz [KB, 5841], örünğ süt bile kirdi edğü kalık [KB, 5881], könilik bile halkğa yağmış küsi [KB, 5891], törü birle beglik turur [KB, 5944], kamuğ ig ölüm birle kesmez [KB, 5991], tüşünğ yörme yörse bilig birle yör [KB, 6000], tüpi aşı bilgil ukuş birle kör [KB, 6003], erej birle avnur bulur [KB, 6026], uluğluk bile ilde yağlır atı [KB, 6041], havā bas ukuş birle nefis boynı sı [KB, 6161], sığıt birle çıktı [KB, 6197], kalır ağmırda bu kağğı bile [KB, 6201], ukuş birle işke yetürmiş elig [KB, 6330], bilig birle il kün işin işler er [KB, 6342], harışlık bile ol tapuğ başladı [KB, 6346], erej birle avnur yorr [KB, 6382], tükel söz çını ol ukuş birle tüz [KB, 6387], bayat hukmi birle ayu birdi yol [KB, 6395], atınğ edğü birle yağıldı sözün [KB, 6418], ukuş birle körgil [KB, 6445], ay emgek bile sen şabır kılğucu [KB, 6448], harām birle artuğ kararadı köngül [KB, 6461], harām birle könglüm kara boldı kir [KB, 6463], ökünç birle közde kanın yaş ağattım [KB, 6533], kalı bulmasa men veřā birle yalnğuk [KB, 6570], ökünç birle tün kün neçe yük yüdeyi [KB, 6602], bilig birle suv teg kamuğka yara [KB, 6606].”

1.5.2. Zamirler ile

1.5.2.1. Beraberlik ilişkisiyle

“kinğeşçi bular birle turup erdi [KB, 49], tilekim bu oğ men bile bolsa men [KB, 3884].”

1.5.3. Zamirlerin ilgi durumu ile

1.5.3.1. Beraberlik ilişkisiyle

“anınğ birle tezginc yime tezginiür [KB, 126], anınğ birle kılka yanğı tezginiür [KB, 344], meninğ birle yügrür manğa öz ular [KB, 676], anınğ birle yalnğuk yarutsa küni [KB, 860], kiminğ birle devlet yaraşsa [KB, 1702], turumaz bu devlet anınğ birle büit [KB, 1712], kiminğ birle devlet yaraşsa [KB, 3072], anı kıl meninğ birle sindin yarar [KB, 3777], tiriglik olarnınğ bile ol kadaş kayusın kadaş tut

ķayusın adaş [KB, 4167], *bularnıñ bile ol tiriglik işi* [KB, 4174], *bularnıñ bile ol açığ ya süçig* [KB, 4183], *negü teg yoriǵu olarnıñ bile* [KB, 4317], *ķatlıǵıl bularnıñ bile eǵgüleş* [KB, 4354], *bularnıñ bile sen ķatıl hem ķarıl* [KB, 4401], *bularnıñ bile me ķatıl ay ķadaş* [KB, 4405], *munıñ birle üşgür tilese yüzin* [KB, 6326].”

1.5.4. Zamirlerin belirtme durumu ile

1.5.4.1. Beraberlik ilişkisiyle

“*munı birle yir kök bolur ol sasa* [KB, 2784], *mini birle bolsa meninǵ ol ķadaş* [KB, 3151], *mini birle turǵıl manǵa ķıl basut* [KB, 3261], *sarāy ķarşı yir suv sini birle yok* [KB, 3439], *at üstem kız oǵlan ķanı birle yok* [KB, 3439], *sini birle bolsa kör asǵı öküş* [KB, 3490], *bularnı bile me ķatıl hem ķarıl* [KB, 4461], *olar bardı ķaldım bularnı bile men* [KB, 6597].”

1.6. ķata < ķat-a (defa, kez)

Edat olarak kullanılan *ķata*, *ķat-* “*katlamak*, *üst üste koymak*” fiili ile *-a* zarf fiil ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuştur. Clauson, *kata*: sözcüğünün çoğu zaman “*defa, kez*” anlamında kullanıldığını belirtmiştir. *Kata*: sözcüğünün etimolojisinin belirsiz olduğunu ve *kata*: < *kat* + *ta* şeklinde yapılan etimolojinin izahının olmadığını savunmuştur (Clauson, 1972: 596). Gabain, *ķata* edatının etimolojisini *ķat-* “*katlamak*” – *a* “zarf fiil eki” olarak sunmuştur. *ķata* sözcüğünün anlamını ise “*tekrar tekrar, defa*” olarak bildirmiştir (Gabain, 2007: 96). Hacıeminoǵlu, *ķata* edatının genellikle “*defa*” anlamında kullanıldığını, bu edatın tün, kün gibi zaman isimleri ile kullanıldığında “*boyunca*” anlamını ifade ettiğini ve çekim edatı vazifesinde kullanıldığını vurgulamıştır. *ķatanın* etimolojisini ise şu şekilde göstermiştir: *ķata* < *ķat* – *a* “zarf fiil eki” (Hacıeminoǵlu, 2015: 311). Wilkens, *kata* edatının etimolojik izahında bulunmamıştır. Ancak kelimenin Sanskritçe *-krtvān* eş değeri olduğunu belirterek, sözcüğün kökeni konusunda kararsız kalmıştır. O, *kataya* “*kez, defa*” anlamlarını vermiştir (Wilkens, 2021: 343). Boeschoten, *qat-* “*eklemek, katmak*” madde başında *qata* sözcüğüne değinmiştir. Buna göre sözcüğün “*devamlı, defa*” anlamlarına sahip olduğunu bildirmiştir (Boeschoten, 2023: 242). DLT’de ise *kata* “*kere, kez, defa*” anlamında kullanılmıştır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018: 692).

Zeynep Korkmaz, “*Türkiye Türkçesi Grameri – Şekil Bilgisi*” adlı çalışmasında “*Miktar ve Derece İlişkisi Kuran Edatlar*” başlığı içerisinde *kadar, derece, denli* ve *aşkın* edatlarını örnek olarak göstermiş, bu grup içerisinde *defa, kez* edatlarını zikretmemiştir. Biz de bu çalışmada miktar belirten *ķata* “*defa, kez*” edatını bu grup içerisinde değerlendirerek, örneklendirdik.

Kutadgu Bilig’de yalnızca iki kez kullanılmakta olan *ķata* “*defa, kez*” edatı, kullanım biçimleri bakımından “*isimlerin yalın durumu ile*”, görevleri bakımından ise “*miktar ilişkisiyle*” kullanılmıştır:

1.6.1. İsimlerin yalın durumu ile

1.6.1.1. Miktar ilişkisiyle

“başın yirke çalsa ulıp minġ kata [KB, 1207], kılur men mununġ şükri yüz minġ kata [KB, 3058]”

1.7. kodı < kod-ı (+dAn aşağı, +a doğru)

Tarihî Türk lehçelerinde hem yön zarfı hem de edat olarak kullanılabilen *kodı*, *kod-* “bırakmak, (aşağı) bırakmak, koymak” fiili ile *-ı* zarf fiil ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuştur. Clauson, zarf olarak *koğı*:nın *ko:d-* fiili ile *-ı* zarf fiil ekinin oluşabileceğini belirtmiştir. O, *koğı*:nın anlamını ise “aşağı doğru, aşağıya doğru” olarak vermiştir (Clauson, 1972: 596). Gabain, *koğı* edatını fiil menşeli son çekim edatları kısmında incelemiştir. Gabain, sözcüğün etimolojisini şu şekilde sunmuştur: *koğı* “aşağı” < *koç-* “koymak” -ı “zarf fiil eki” (Gabain, 2007: 94). Brockelmann da fiilden türeyen edatlar kısmında *qoği* edatının kökünü *qoğ-* “indirmek, bırakmak” fiili olarak göstermiş *qoği* sözcüğüne “aşağı, aşağıya doğru” anlamlarını vermiştir (Brockelmann, 1954: 183). Hacıeminoğlu, *koğın*ın aslında bir mekan zarfı olduğunu belirterek, sözcüğün etimolojisini şu şekilde belirtmiştir: *koğı* / *koğı* / *koğı* < *koç-ı* “-den aşağı, -a doğru” (Hacıeminoğlu, 2015: 59). Wilkens, *kudı* edatına “aşağıya; aşağı; alçaltmış; alçak; çok alçak; kuzey; sarkan; sarkık; çok; aşağı, alçak şey” anlamlarını vermiş, sözcüğün etimolojisini *kudı* < *kud-* “dökmek; boşaltmak; içirmek, uyandırmak; düşürmek; depolamak, stoklamak; yaymak” - *ı* olarak göstermiştir (Wilkens, 2021: 418). Can, *koğın*ın Orhun Yazıtlarından itibaren görüldüğünü belirterek *koğı* < *koç-ı* “zarf fiil eki” etimolojisini sunmuştur (Can, 2018: 62). DLT’de *koğı* ~ *koğı* “herhangi bir şeyin alt kısmı, aşağı kısım, aşağı doğru” olarak kullanılmaktadır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018: 724-725).

Zeynep Korkmaz, “Yön Gösterme İlişkisi Kuran Edatlar” başlığı içerisinde, *aşağı, kadar, değin, doğru, karşı, taraf, sıra, yana* edatlarına yer vermiştir (Korkmaz, 2009: 1079).

Kutadgu Bilig’de *koğı* “-den aşağı, -a doğru”nın, edat olarak kullanılmasının yanı sıra zarf olarak kullanıldığı örnekler de mevcuttur:

“kağılayu kaynar yoğaru koğı” “Bağırışarak bir yukarı bir aşağı kaynaşıyorlar.” [KB, 72]

“koğı ıdtı kesme yaruğ yüz tudı” “Perçemini aşağı salıverdi, parlak yüzü kapandı.” [KB, 3284]

Kutadgu Bilig’de *koğı* “-den aşağı, -a doğru” edatı, kullanım biçimleri bakımından “isimlerin ayrılma durumu ile”, görevleri bakımından da “yön gösterme ilişkisiyle” kullanılmıştır:

1.7.1. İsimlerin ayrılma durumu ile

1.7.1.1. Yön gösterme ilişkisiyle

“kağı korđtı özke koğı aldı tın [KB, 773], küninge koğı ol küvezlik kurn [KB, 1706], atındın koğı tüştı tegdi yorp [KB, 3290], bu ‘arşta koğı kör şerāka tegi [KB, 3354], kaya yanġkusındın koğı bolmaġıl [KB, 4311], özünġde koğı al kisi alsa sen [KB, 4479], kisi alsa sen özde koğı al köni [KB, 4481], tenġizde koğı ıdtı tenġri töbün [KB, 4712], nenġi birle yirde koğı barġuçı [KB, 4713], (Ayrılma durumu vasfında) esiz yir koğı barġay erdi toġa [KB, 5834].”

1.8. oza < oz-a (+dAn önce, evvel)

Tarihî Türk lehçelerinde zarf ve edat olarak kullanılan *oza* sözcüğü, *oz-* “ileri geçmek, atılmak” fiili ile *-a* zarf fiil ekinde oluşmuştur. Clauson, *ozanın* etimolojisini *oza < oz-* “geçmek, geride bırakmak” – *a* “zarf fiil eki” olarak belirtmiştir. *Ozaya* “önceden, evvel” anlamlarını vermiştir (Clauson, 1972: 280). Brockelmann, *oza* edatının etimolojisini şu şekilde göstermiştir: *oza < oz-* “önünü almak, kaçmak” – *a* “zarf fiil eki” (Brockelmann, 1954: 170). Hacıeminoğlu, *ozanın* (önce, -den önce, -den beri), Karahanlı ve Harezmi Türkçesi metinlerinde görüldüğünü belirterek, *oza < oz-* “geçmek” – *a* “zarf fiil eki” etimolojisini sunmuştur (Hacıeminoğlu, 2015: 67). Wilkens, *oza* ile ilgili herhangi bir etimolojik öneri sunmayarak, sözcüğe “*eskiden, önceden, evvelce*” anlamlarını vermiştir (Wilkens, 2021: 520). Boeschoten, *ozanın oz-* fiil kökünden geldiğini belirterek, sözcüğün zarf ve edat olarak kullanıldığını bildirmiş ve sözcüğün “*önce, evvel*” anlamlarına sahip olduğunu vurgulamıştır (Boeschoten, 2023: 216). DLT’de *oza* “geçmiş zaman” anlamında kullanılmaktadır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018: 781).

Zeynep Korkmaz, “*Öncelik, Sonralık ve Zaman İlişkisi Kuran Edatlar*” başlığı içerisinde *önce, evvel, sonra, beri, itibaren, başlayarak* edatlarını örnek olarak vermiştir (Korkmaz, 2009: 1080).

Kutadgu Bilig’de *oza* “*önce, evvel*” edat olarak kullanılmasının yanı sıra zarf görevinde de kullanılmıştır:

“*mum teg kitabı kim aymış oza*” “Böyle bir eseri daha önce kim söylemiştir?” [KB, B24]

“*bu köçmezde aşnu köç ıdsa oza*” “Kendisi daha göç etmeden, göçünü önceden gönderirse” [KB, 4815]

Kutadgu Bilig’de *oza* “*önce, evvel*” kullanış biçimleri bakımından “*isimlerin ayrılma durumu ile*” ve “*zamirlerin ayrılma durumu ile*”, görevleri bakımından ise “*öncelik, sonralık ilişkisiyle*” ve “*zaman ilişkisiyle*” kullanılmıştır:

1.8.1. İsimlerin ayrılma durumu ile

1.8.1.1. Öncelik, sonralık ilişkisiyle

“*uğan bir bayat ol kamuğda oza* [KB, B1], *’atık erdi aşnu kamuğda oza* [KB, 51], *tapuğçı hağa bar tapuğda oza* [KB, 2957], *bularıg küdezgü kamuğdın oza* [KB, 5563].”

1.8.1.2. Zaman ilişkisiyle

“*ölümüg ölürde oza ukmış er* [KB, 1475], *ölümde oza yan özünğni yığa* [KB, 5714], *ölümde oza işin itmiş kişi* [KB, 6165].”

1.8.2. Zamirlerin ayrılma durumu ile

1.8.2.1. Öncelik, sonralık ilişkisiyle

“*körü tursa bizde oza barğuçı* [KB, 250], *telim dünyā yigli seninğde oza* [KB, 1236], *ajun begleri öldi bizde oza* [KB, 1885], *munınğda oza barmadım men anğar* [KB, 4993], *ay ilig bağa kör seninğde oza, beg erdi atanğ ilde er türk tüze* [KB, 5151], *köçünğni özünğde oza ıd burun* [KB, 5178], *men aşnu barayın seninğdin oza* [KB, 5966]”

1.9. öngi < öng – i (+dAn başka, başkası)

Sözcük anlamı “başka, başkası” olan *öngi*’nin etimolojisi konusunda çeşitli görüşler mevcuttur. Clauson, *öngi* sözcüğü ile ilgili olarak bir etimoloji önerisi sunmamış, sözcüğe “başka, farklı” anlamlarını vermiştir (Clauson, 1972: 170). Gabain, *öngi* edatını, fiil menşeli son çekim edatları arasında incelemiştir. O, sözcüğün etimolojisini ise şu şekilde belirtmiştir: *öngi* < *öng*- “başka (tür)lü olmak” –i “zarf fiil eki” (Gabain, 2007: 94). Hacıeminoğlu, *öngi* sözcüğüne “başka, -den başka, -den ayrı” anlamlarını vererek, *öngi* < *öng* + i “iyelik eki” etimolojik önerisini sunmuştur (Hacıeminoğlu, 2015: 68). Wilkens, etimolojik öneri sunmayarak, *öngi* sözcüğüne “-dan başka, -nın dışında, bir yana, olmadan” anlamlarını vermiştir (Wilkens, 2021: 534). Boeschoten de etimolojik öneride bulunmayarak sözcüğün “başka, farklı” anlamlarına geldiğini belirtmiştir (Boeschoten, 2023: 221). DLT’de *öngi* “başka” anlamında kullanılmaktadır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018: 787).

Zeynep Korkmaz, “Belirtme Yoluyla Başkalık İlişkisi Kuran Edatlar” başlığı içerisinde başka, gayri, maada edatlarını örnek olarak göstermiştir. Bu edatların eklendikleri, adın gösterdiği kişi veya nesnelere öteki kişi veya nesnelere ayrışımı ifade ettiğini belirtmiştir (Korkmaz, 2009: 1070).

Kutadgu Bilig’de *öngi* “başka, başkası”, edat olarak kullanılmasının dışında isim, zamir ve zarf olarak da görev yapmaktadır:

“kara `am buğun barça kılkı öngi” “Avam halkın doğası bütünüyle başkadır.” [KB, 4320]

“manğa sen ayıtma ayıtıl öngi” “Sen bana sorma; başkalarına sor.” [KB, 4657]

Kutadgu Bilig’de *öngi* “başka” edati, kullanım biçimleri bakımından “isimlerin ayrılma durumu ile” ve “zamirlerin ayrılma durumu ile” kullanılmış, görevleri bakımından ise “başkalık ilişkisiyle” kullanılmıştır:

1.9.1. İsimlerin ayrılma durumu ile

1.9.1.1. Başkalık ilişkisiyle

“ay toldı kılkı yanğı, erende adınsıg kişide öngi [KB, 562], ukuşuğ adırtınğ biligde öngi [KB, 1833], tünek içre bolmaz sakınçta öngi [KB, 5185]”

1.9.2. Zamirlerin ayrılma durumu ile

1.9.2.1. Başkalık ilişkisiyle

“tutup kizlese bolmaz özde öngi [KB, 311], yavuz yunçığ andın yırasa öngi [KB, 413], ajunda alındım özümke öngi [KB, 4767]”

1.10. ötrü < öt- ür- ü (+dAn ötürü, dolayı)

Türk lehçelerinde sıklıkla kullanılan *ötrü* / *ötürü* edati, *öt*- “geçmek, vazgeçmek” – *ür* “fiilden fiil yapım eki” ve *-ü* zarf fiil ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuştur. Kutadgu Bilig’de söz konusu sözcük, orta hece vokalinin düşmesine bağlı olarak *ötrü* biçimiyle yer almıştır. Clauson, *ötrü/ötürü* sözcüğünün etimolojisini *ötrü/ötürü* < *ötür*- *ü* “zarf fiil eki” olarak göstermiştir. O, sözcüğün Türkçe metinlerde zarf

veya edat görevinde kullanıldığını belirterek, cümle başında zarf görevinde kullanıldığında “sonra; bunun üzerine” anlamında, edat görevinde kullanıldığında ise “-dan dolayı; hakkında” anlamında kullanıldığını bildirmiştir (Clouston, 1972: 64). Gabain, *ötrü* edatını, cümle başı edatları arasında değerlendirmiş, etimolojik önerisini ise şu şekilde sunmuştur: *ötrü* < *ötür*- ü “zarf fiil eki” (Gabain, 2007: 115). Hacıeminoğlu, *ötrü* < *ötür*- “geçirmek” – ü “zarf fiil eki” etimolojisini göstererek, *ötrü* sözcüğüne “-den sonra”, “-den dolayı, sebebiyle” anlamlarını vermiştir (Hacıeminoğlu, 2015: 70). Tekin de, *ötrü* “sonra” sözcüğüne *ötrü*< *ötür*- ü “zarf fiil eki” etimolojik önerisini sunmuştur (Tekin, 2016: 63). Korkmaz, tek vokalli zarf fiillerden oluşan edatlar arasında *ötrü* sözcüğünü de göstermiştir. O, *ötrü*nün etimolojisini şu şekilde belirtmiştir: *ötrü* “-den sonra, -den dolayı” < *öt*- “geçmek” – *ür* – ü “zarf fiil eki” (Korkmaz, 2018: 64). Ersöz, *ötürü* edatını incelediği çalışmasında Türkiye Türkçesinde kullanılan *ötrü* edatının doğrudan Eski Türkçe menşeli olduğunu belirterek, Türkiye Türkçesinde kullanılan diğer *ötürü* biriminin ise *öt* – *gür* – ü şeklinde oluştuğunu belirtmiştir (Ersöz, 2017: 214). Wilkens, *ötrü* sözcüğünün etimolojisine değinmeyerek, kelimeye “sonra, o zaman, bunun üzerine” anlamlarını vermiştir (Wilkens, 2021: 544). Boeschoten, *ötrü* sözcüğüne “-den dolayı” anlamını vermiştir. DLT’de ise *ötrü* sözcüğü yer almamaktadır.

Zeynep Korkmaz, “Sebep, Maksat, Gaye, Hedef İlişkisi Kuran Edatlar” başlığı içerisinde için, diye, *ötürü*, *dolayı*, *üzere* (*üzre*), *binaen*, *cihetle*, *dolayısıyla*, *hasebiyle* gibi edatları örnek olarak belirtmiştir (Korkmaz, 2009: 1076).

Kutadgu Bilig’de *ötrü* “*ötürü*, *dolayı*” edatının zarf görevinde kullanımı da mevcuttur:

“*ukuş birdi ötrü yazıldı tügün*” “Ona anlayış verdi böylece/bundan dolayı düğümler çözüldü.” [KB, 150]

“*ilin itmiş ötrü baymuş kara*” “Memleketi düzenlenmiş böylece/bundan dolayı halkı zengin olmuş.” [KB, 256]

Kutadgu Bilig’de *ötrü* “*ötürü*, *dolayı*” edatı kullanış biçimleri bakımından “*isimlerin yalın durumu ile*”, “*isimlerin ayrılma durumu ile*”, “*isimlerin yönelme durumu ile*”, “*zamirler ile*”, “*zamirlerin ilgi durumu ile*” ve “*zamirlerin vasıta durumu ile*” kullanılmış, görevleri bakımından ise “*sebep ilişkisiyle*” kullanılmıştır:

1.10.1. İsimlerin yalın durumu ile

1.10.1.1. Sebep ilişkisiyle

“*bu ajun tutmuş er tükel saklap ötrü yağış utmuş er* [KB, 445], *tapındurğu ötrü açınsa yolın* [KB, 635], *ol oğlı bilir ötrü kılğ yanğ tüze* [KB, 1218], *er edğü bolup ötrü törke ağar* [KB, 1959], *bayur ötrü budnu hem itlür ili* [KB, 2262], *bu söz eştip ötrü özünğke iş it* [KB, 2338], *bilip ötrü yalnğuk tilekke tegir* [KB, 4019], *kişi öğrenip ötrü bilge bolur* [KB, 4022], *tapuğ yetrüp ötrü tilek bulğuçı* [KB, 4050], *negü asğı ötrü kişig tepsemek* [KB, 4255], *yanut kılğu ötrü sevinç bulsalar* [KB, 4432], *tenğiz yarlıp ötrü yorıp keçğüçi kanı* [KB, 4715], *katığlanğu ötrü yetürgü tapuğ* [KB, 4859], *bayat birge ötrü sevinçin sanğa* [KB, 5492], *du ā` artar ötrü sanğa ol ödün* [KB, 5568].”

1.10.2. İsimlerin ayrılma durumu ile

1.10.2.1. Sebep ilişkisiyle

“oğul kızda ötrü ata yir etin [KB, 1166], beğük işke ötrü bu bolsa titim [KB, 1961], yalavaçtın ötrü kelür körklüg iş [KB, 2599], uçuzluktın ötrü ağır bolsa öz [KB, 3676], minğ azıglı eren erkeki tişilerde ötrü üzüldi köki [KB, 4523], yüzi suvlug er tişilerde ötrü özi boldı yir [KB, 4524].”

1.10.3. Zamirler ile

1.10.3.1. Sebep ilişkisiyle

“yanutın öküş kıl sen ötrü anğar [KB, 1597], anğar ötrü açğu ağırlık yol [KB, 1756], tirilse anğar ötrü ödrüm başı [KB, 2275], anğar tirlür ötrü kör ersig eren [KB, 2281], anğar tenğlese ötrü itse işin [KB, 2352], anğar ötrü begler inansa bolur [KB, 2416], bulardın bolur ötrü ilke asıg [KB, 2423], anğar ötrü birgül bu iki işig [KB, 2732], kirür ötrü emgek begi tapğınğa [KB, 2906], inansa anğar ötrü begler bütüp [KB, 2926], özüng ötrü balsa tapuğda tatıg [KB, 3342], anğar ötrü kirse bayat sevgi çın [KB, 4808].”

1.10.4. Zamirlerin ilgi durumu ile

1.10.4.1. Sebep ilişkisiyle

“itilse anınğ ötrü tüzmiş işi [KB, 2601]”

1.10.5. Zamirlerin vasıta durumu ile

1.10.5.1. Sebep ilişkisiyle

“anın ötrü bilge kıdur er özüg [KB, 2629], anın balsa ötrü tilemiş sevinç [KB, 2862], anın ötrü bolsa idiş tutğuçı [KB, 2886], anın ötrü begler uzattı elig [KB, 4011], anın ötrü begler beğütür küçin [KB, 4015], itilse anın ötrü boğuzunğ işi [KB, 4404], anın ötrü begler yarutur küni [KB, 5946], anın ötrü yörse tüşüg ay adaş [KB, 6030].”

1.11. tapa < tap – a (+A doğru)

Kutadgu Bilig'de yer alan *tapa*, *tap-* “bulmak” fiili ve *-a* zarf fiil ekiyle oluşmuştur. Özellikle Eski Türkçe'den sonra kullanılan *taparu* “-a doğru, -a karşı” sözcüğü de *tapa* ve yön gösteren *+ru* ekiyle oluşmuştur. Bu da *tapanın* *-a* zarf fiil ekiyle oluştuğunu kanıtlar niteliktedir. Clauson, *tapa*: sözcüğünün etimolojisini *tapa*: < *tap-* “bulmak” – *a* “zarf fiil eki” olarak belirtmiş ve sözcüğün çekim edatı işlevinde kullanılan anlamını da “*-e karşı, -e doğru*” olarak bildirmiştir (Clauson, 1972: 435). Gabain, *tapayı* fiil menşeli son çekim edatları arasında incelemiştir. Sözcüğün etimolojisini ise şu şekilde belirtmiştir: *tapa* “doğru, karşı” < *tap-* “bulmak” – *a* “zarf fiil eki” (Gabain, 2007: 94). Brockelmann, *tapa/tabā* sözcüğünün etimolojini şu şekilde sunmuştur: *tapa/tabā* “*-e karşı*” < *tap-* “karşılaşmak, bulmak” – *a* “zarf fiil eki” (Brockelmann, 1954: 184). Hacıeminoğlu da *tapa* < *tap – a* “zarf fiil eki” etimolojisini bildirerek, sözcüğe “*-a doğru*” anlamını vermiştir (Hacıeminoğlu, 2015: 86). Tekin ise Clauson, Gabain, Brockelmann ve Hacıeminoğlu'nun aksine *tapa* sözcüğünün etimolojisini *tapa* “*-e doğru*” < *tap-* “bulmak” – *a* “fiilden isim türeten ek” olarak göstermiştir (Tekin, 2016: 86). Can da edatları incelediği

eserinde *tapa* “-A doğru, -A karşı” < *tap*- “bulmak” – a “zarf fiil eki” etimolojik önerisini sunmuştur (Can, 2018: 75). Wilkens, *tapa* sözcüğü ile ilgili olarak herhangi bir etimolojik önermede bulunmayarak, sözcüğe “doğru, karşı, yönünde, -ya doğru, oraya, yanına” anlamlarını vermiştir (Wilkens, 2021: 673). Yılmaz, *tapa* edatını incelediği makalesinde *tap* + a “yönelme eki” etimolojisini önermiştir (Yılmaz, 2021: 42-43). Boeschoten, *tapa* sözcüğüne “-A, -A karşı, -A doğru” anlamlarını vermekle yetinmiştir (Boeschoten, 2023: 317). DLT’de *tapa* “-A (ilâ), -A doğru” olarak yer almaktadır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018: 854).

Korkmaz, “Yön Gösterme İlişkisi Kuran Edatlar” başlığında, *aşağı, kadar, değin, doğru, karşı, taraf, sıra, yana* edatlarını örnek olarak göstermiştir (Korkmaz, 2009: 1079).

Kutadgu Bilig’de *tapa* “-A doğru” sözcüğü edat olarak kullanılmıştır. Ayrıca metinde *tapa* “-A doğru” kelimesinin +rU yön ekiyle genişletilmiş biçimi de kullanılmış, edatın cümleye kattığı anlam pekişmiştir:

“alıp kirdi hâcib taparu oqıp” “Sonra çıkıp onu alarak hacibin yanına götürdü.” [KB, 521]

“tüşüp kirdi ilig taparu oqa” “İnip doğruca hükümdarın yanına girdi.” [KB, 5830]

Kutadgu Bilig’de *tapa* “-A doğru” edatı kullanış biçimleri açısından “isimlerin yalın durumu ile” kullanılmış, görevleri bakımından ise “yön gösterme ilişkisiyle” kullanılmıştır:

1.11.1. İsimlerin yalın durumu ile

1.11.1.1. Yön gösterme ilişkisiyle

“ögdülmiş odğurmuş *tapa* barmışın ayur [KB, C45], odğurmuş ilig *tapa* kelmişin ayur [KB, C67], ögdülmiş kadaşı *tapa* barmışın ayur [KB, C77], hâcib kirdi ilig *tapa* yüz urup iligke ötündi [KB, 578], isizler yakın bolsa begler *tapa* [KB, 889], bağa kör men aymış bu sözler *tapa* [KB, 3260], kadaşı *tapa* bardı evdin turup [KB, 3289], yana yandru yanmağ yavallık *tapa* [KB, 4690], kadaşı *tapa* bardı sevnü küle [KB, 4970], tüşüp kirdi ilig *tapa* yol kolup [KB, 5014], kişi ıdtı ilig *tapa* ukturu [KB, 5033], ikigü turup bardı ilig *tapa* [KB, 5035], turup bardı andın yana tağ *tapa* [KB, 5446], barayın men emdi kadaşım *tapa* [KB, 5654], atın mindi ilig *tapa* bardı [KB, 5661], yorıp kirdi ilig *tapa* yol kolup [KB, 5662], kötürdi yaşık baqtı meşriğ *tapa* [KB, 5678], atın mindi bardı kadaşı *tapa* [KB, 5973], kadaşı *tapa* bardı [KB, 6284].”

1.12. tegi < teg – i (+A kadar, dek)

Tarihî Türk lehçelerinde sıklıkla kullanılan *tegi* edatı, *teg*- “değmek, ulaşmak, varmak” ve -i zarf fiil ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuştur. Clauson *tegi* edatının etimolojisini *teg*- i “zarf-fiil eki” olarak açıklamış, sözcüğün anlamını “doğru, kadar” olarak vermiştir (Clauson, 1972). Gabain, *tegi*yi fiil menşeli son çekim edatları arasında değerlendirmiş, sözcüğün etimolojisini ise şu şekilde belirtmiştir: *tegi* “-A kadar” < *täg*- “ulaşmak, değmek” – i “zarf fiil eki” (Gabain, 2007: 94). Brockelmann, *tägü* edatını fiilden türeyen edatlar kısmında incelemiş ve edatın etimolojisini ise şu şekilde göstermiştir: *tägü* “kadar, değin” < *täg*- “ulaşmak, değmek” – ü “zarf fiil eki” (Brockelmann, 1954: 184). Hacıeminoğlu, *tegi/tegi* edatının etimolojisini şu şekilde belirlemiştir: *tegi/tegi* “-A kadar”, “-A dek” < *teg*- ü “zarf fiil eki” (Hacıeminoğlu, 2015: 94). Tekin de *täginin* etimolojisini diğer araştırmacıların görüşlerine uygun olarak şu şekilde belirlemiştir: *tägi* “-A kadar” < *täg* – “erişmek, varmak” – i “zarf

fiil eki” (Tekin, 2016: 159). Korkmaz, sözcüğün etimolojisine *tegi*, *tegi* < *teg-* “erişmek, vâsıl olmak” - *i* “zarf fiil eki” önerisini sunmuştur (Korkmaz, 2018: 65). Wilkens, *tâgi* ile ilgili olarak herhangi bir etimolojik önerme sunmamış ancak sözcüğe “*dek, değin, kadar*” anlamını vermiştir (Wilkens, 2021: 688). Boeschoten, *tâgi* sözcüğünün etimolojisini şu şekilde belirtmiştir: *tâgi* “*dek, kadar*” < *tâg* - *i* “zarf fiil eki” (Boeschoten, 2023: 327). DLT’de *tegi* sözcüğü yer almamaktadır.

Zeynep Korkmaz, yön gösteren *kadar* edatını “Yön Gösterme İlişkisi Kuran Edatlar” başlığı içerisinde incelese de -*A kadar* ve -*A doğru* edatlarının, zaman gösteren sözlerden sonra zamanda sınırlama ve yön işleviyle kullanıldığını belirtmiştir (Korkmaz, 2009: 1081).

Kutadgu Bilig’de *tegi* “-*A kadar, dek*” edatı kullanım biçimleri açısından “*isimlerin yönelme durumu ile*” kullanılmış, görevleri bakımından ise “*yön gösterme ilişkisiyle*” ve “*zamanda sınırlama ilişkisiyle*” kullanılmıştır:

1.12.1. İsimlerin yönelme durumu ile

1.12.1.1. Yön gösterme ilişkisiyle

“*ediz* ‘arşta altın şerâka *tegi* [KB, 24], *bu* ‘arşta koğı kör şerâka *tegi* [KB, 3354], *bu yirke* *tegi ol* tapuğcı *ķırı* [KB, 4070], *ķanı ol* toğardın *batarka* *tegi* [KB, 4714], *ediz* ‘arşta altın şerâka *tegi* [KB, 4776], *başınġa* *tegi baġna sadım neçe* [KB, 6034], *şatununġ başınġa* *tegi yokladım* [KB, 6053], *yime yarlıkajul ķamuġ mü* ‘minuġ toğardın *batarka* *tegi* [KB, 6512].”

1.12.1.2. Zamanda sınırlama ilişkisiyle

“*ıdı edġü tuttunġ bu ödke* *tegi* [KB, 1259], *törüttü igığtı bu ödke* *tegi* [KB, 3744], *olarda berü tut bu ödke* *tegi* [KB, 6392].”

1.13. tegre < tegür – e (etraf, çevre)

Eski Türkçe’de sıklıkla kullanılan *tegre*, hem bir yer zarfı hem de edat olarak kullanılmıştır. *Tegre*, *teg-* “değmek, ulaşmak” fiil kökünden -(ü)r – “fiilden fiil yapım eki” ve -e “zarf fiil eki” ile kalıplaşarak oluşmuştur. Clauson, *tegrenin* hem edat hem de isim olarak kullanıldığını belirterek sözcüğün etimolojisini şu şekilde göstermiştir: *tegir* – ü “zarf fiil eki” (Clauson, 1972: 485). Gabain *tâgräyi* fiil menşeli son çekim edatları arasında zikretmiş, kelimenin etimolojisini şu şekilde belirtmiştir: *tâgrä* “*etrafında, için, uğruna*” < *tâgür* – “değirmek, ulaştırmak” – ä “zarf fiil eki” (Gabain, 2007: 95). Brockelmann da *tâgräyi* fiilden türeyen edatlar kısmında incelemiştir. O, *tâgränin* etimolojisini şu şekilde göstermiştir: *tâgrä* “*etraf, çevre*” < *tâgür*- “*etraflamak, çevirmek*” – ä “zarf fiil eki” (Brockelmann, 1954: 185). Hacıeminoğlu, *tegre* edatının *tigre* / *tegrü* / *tigrü* / *tigri* / *dergi* şekillerinin de bulunduğunu belirterek söz konusu sözcüğün etimolojisini şu şekilde sunmuştur: *tegre* “*çevre, etraf, -e kadar*” < *tegür*-e “zarf fiil eki” (Hacıeminoğlu, 2015: 95). Tekin, Orhon Türkçesi Grameri’nde diğer Türkologlardan ayrı bir etimolojik öneri sunmuştur. Buna göre *tâgrä* “*çepeçevre*” < *tâgür*- “*çevirmek, kuşatmak*” – ä “fiilden isim türeten ek” (Tekin, 2016: 86). Korkmaz, *tegre* edatının genellikle ilgi durum eki istediğini belirterek *tegre* < *teg* – *ir* – *e* “zarf fiil eki” etimolojisini belirtmiştir (Korkmaz, 2018: 65). Wilkens *tâgrä* sözcüğüyle alakalı etimolojik bir öneri sunmayarak *tâgräye* “*çevresinde, etrafında, çevresi, dört bir tarafı; ilgili, ilişkin, hakkında; çevre, etraf*” anlamlarını vermiştir (Wilkens, 2021: 690). Boeschoten *tâgrä* sözcüğünü *tâg-* “*çevresinde dolaşmak*” fiilinden alarak, *tâgrä* kelimesine “*etraf*;

çevre” anlamlarını vermiştir (Boeschoten, 2023: 327). DLT’de *tegre*, “bir şeyin çevresi, etrafı” anlamında yer almaktadır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018: 866).

Zeynep Korkmaz, “Edat Gibi Kullanılan Adlar” başlığı içerisinde *alt, ara, art, arka, baş, boy, cihet, civar, çap, dış, etraf, hariç, iç, içeri, kıyı, köşe, orta, ön, öte, sağ, sol, son, taraf, üst, üzerinde* gibi isimleri örnek olarak vermiştir. Bu isimlerin yer ve yön gösteren adlar olduğunu belirtmiştir (Korkmaz, 2009: 1084/85). (bkz. ara).

Kutadgu Bilig’de *tegre* “*etraf, çevre*” sözcüğü, kullanım biçimleri açısından “*isimlerin yalnız durumu ile*” kullanılmış, görevleri bakımından ise “*yer ve yön gösterme ilişkisiyle*” kullanılmıştır:

1.13.1. İsimlerin yalnız durumu ile

1.13.1.1. Yer ve yön gösterme ilişkisiyle

“*fesād tegre turma yoruma yağuk* [KB, 4414], *ajun tegre yügrü özümni kürettim* [KB, 6541].”

1.14. *utru/utra* < *utur* – *u* (+A doğru, +A karşı)

Tarihî Türk lehçelerinin hemen her sahasında kullanılan *utru*, *utur*- “*karşı gelmek*” ve *-u* zarf fiil ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuştur. Clauson, *utru* sözcüğünün hem zarf olarak hem de çekim edatı olarak kullanıldığını belirtmiş, sözcüğün etimolojisini ise *utru* “*karşı, yüzyüze, doğru*” < *utur*- *u* “zarf fiil eki” olarak sunmuştur (Clauson, 1972: 64). Gabain *utru* sözcüğünü fiil menşeli son çekim edatları arasında incelemiş, etimolojisini ise *utru* “*karşı*” < *utur* – “*karşı olmak, muhalif olmak*” – *u* “zarf fiil eki” olarak belirlemiştir (Gabain, 2007: 95). Brockelmann, *utru* sözcüğünün kökünün *utrun*- veya *utruş*- fiili olabileceğini düşünerek *utru* “*karşı*” < *utur* – *u* “zarf fiil eki” etimolojisini göstermiştir (Brockelmann, 1954: 185). Hacıeminoğlu da, *utru* “*karşı, -A doğru*” < *utur* – *u* “zarf fiil eki” etimolojisini benimsemiştir (Hacıeminoğlu, 2015: 104). Can, *utru* edatının eski Uygur Türkçesi metinlerinde kullanılmaya başladığını ifade ederek, *utru* “*-A doğru*”, “*-A karşı*” < *utur* – “*karşı olmak*” - *u* “zarf fiil eki” etimolojisini sunmuştur (Can, 2018: 82). Wilkens, herhangi bir etimolojik önermede bulunmayarak *utru* sözcüğüne “*-ya doğru, karşı, karşısına; demin; hemen, derhal; ... sonra*” anlamlarını vermiştir (Wilkens, 2021: 807). Boeschoten de *utru* sözcüğünü *utur*- “*buluşmaya gelmek*” madde başı içerisinde incelemiş, sözcüğün edat görevinde “*karşı, karşısında*” anlamında kullanıldığını belirtmiştir (Boeschoten, 2023: 375). DLT’de *utru* “*bir şeyin karşı, karşı, karşı karşıya*” olarak kullanılmaktadır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018: 925).

Zeynep Korkmaz, “Yön Gösterme İlişkisi Kuran Edatlar”a, *aşağı, kadar, değin, doğru, karşı, taraf, sıra, yana* edatlarını örnek olarak göstermiştir (Korkmaz, 2009: 1079).

Kutadgu Bilig’de *utru* “*doğru, karşı*” sözcüğü, edat olarak kullanılmasının dışında isim ve zarf olarak da kullanılmıştır:

“*ölümke yüz ursa kim utru turur*” “Ölümü göze alan kişi çok şiddetle karşı koyar.” [KB, 2391]

“*özünğ körge sen tip anı utru tut*” “Kendini görebilmek için onu daima karşısında bulundur.” [KB, 5618]

Kutadgu Bilig'de *utru* “doğru, karşı” edatı, kullanış biçimleri açısından “*isimlerin yaln durumu ile*”, “*isimlerin yönelme durumu ile*” ve “*zamirler ile*”, görevleri bakımından ise “*yn gösterme ilişkisiyle*” kullanılmıştır:

1.14.1. İsimlerin yaln durumu ile

1.14.1.1. Yn gösterme ilişkisiyle

“*yüz utru turur bu uzun yol sefer* [KB, 1417], *yüz utru bolur tutı hacib zi* [KB, 2464], *yüz utru ulaşur öz asđı alur* [KB, 2996], *yüz utru turur bolsa begke znġ* [KB, 4051], *yüz utru kiterg bu dny salış* [KB, 4799], *yüz utru uruğluğ eğiz hem yası* [KB, 6033], *ilig utru urdu kumarı kılıç* [KB, 6322].”

1.14.2. İsimlerin yönelme durumu ile

1.14.2.1. Yn gösterme ilişkisiyle

“*kah begke utru turur erse sen* [KB, 4055].”

1.14.3. Zamirler ile

1.14.3.1. Yn gösterme ilişkisiyle

“*z utru negü erse alđu yig* [KB, 4598].”

Sonuç

Edatlar, tarih boyunca yazılmış Türk dil bilgisi kitaplarının önemli konularından birisini oluşturmaktadır. Bugüne değin yazılmış Türkçe gramer kitaplarında, edat teriminin adlandırmasından, morfolojik özelliklerine kadar pek çok hususta farklı görüşler mevcuttur. Biz de bu çalışmada Kutadgu Bilig'de yer alan tek vokalli zarf fiillerle oluşmuş edatları tespit ederek, bu edatların etimolojik önerilerini sunduk. Çalışmayı irdelerken, Zeynep Korkmaz'ın “*Türkiye Türkçesi Grameri – Şekil Bilgisi*” çalışmasını örnek aldık. Buna göre;

1. Fiile gelen tek vokalli zarf fiil ekleri kalıplaşarak edat, isim ve zarf oluşturmaktadır. Kutadgu Bilig'de fiil köklerinden türeyen edatlar *aşnu*, *basa*, *birle*, *kata*, *kodı*, *oza*, *tr*, *tapa*, *tegi*, *tegre*, *utru* sözcükleridir.

2. Buna ek olarak, çalışmaya, yapısı ve menşei kesin olarak bilinemeyen *ara*, *berü*, *nġi* edatları da dahil edilmiştir.

3. Kutadgu Bilig'de yer alan *aşnu* “+dAn önce, önce” ve *basa* “+dAn sonra, sonra” edatları, işlevleri dolayısıyla cümle içerisinde pek çok anlamda kullanılmaktadır. Bizim gruplandırmaımızda Zeynep Korkmaz'ın gruplandırması örnek alınmasına rağmen, edatların metinde sıra ve zaman belirtmesinden dolayı “*ncelik, sonralık ilişkisi*” ve “*zaman ilişkisi*” olarak iki alt başlık altında değerlendirilmiştir.

4. Kutadgu Bilig'de edat olarak kullanılan *berü*, yalnızca “*zaman ilişkisiyle*” kullanılmıştır.

5. *Birle/bile* edatları “beraberlik ilişkisiyle” ve “vasıta ilişkisiyle” kullanılmasının yanı sıra, bir oluş ve kılışın yapılış özelliğini bildirmesi bakımından “tarz bildirme ilişkisiyle” de kullanılmıştır. Ayrıca zamirlerle beraber kullanılan *birle/bile* edatları, yalnızca “beraberlik ilişkisiyle” kullanılmıştır.

6. “Yön gösterme ilişkisi” kuran teği “+A kadar, dek” edatı, zaman bildiren sözcüklerden sonra “zamanda sınırlama ilişkisiyle” kullanılmıştır.

Kaynakça

- Arat, R.R. (2018). *Kutadgu Bilig*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Boeschoten, H. (2023). *A Dictionary of Early Middle Turkic*, Boston: Brill.
- Brockelmann, C. (1954). *Osttürkische Grammatik Der İslamischen Litteratur-Sprachen Mittelasiens*, Leiden: E. J. Brill.
- Can, M. (2018). *Dilbilgiselleşme ve Eski Uygurca Edatlar*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Oxford Press.
- Demirci, K. (2021). *Türkoloji İçin Dilbilim Konular Kavramlar Teoriler*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Ercilasun, A.B. ve Akkoyunlu, Z. (2018). *Dîvânü Lugâti't-Türk (Giriş, Metin, Çeviri, Notlar, Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2011). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tamım.
- Ersöz, S. (2017). “Ötürü”, “Ötrü” Edatlarının Yapısı ve Türk Dilindeki Görünümleri, MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:15, Sayı:3.
- Gabain, A.V. (2007). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akahın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2015). *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul: Bilge, Kültür, Sanat Yayınları.
- Karahan, L. (2007). “Sonra, Önce” Kelimelerinin Edat Kategorisi İçindeki Durumu. Dil Araştırmaları Dergisi, Cilt:1, Sayı:1.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri – Şekil Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2018). *Türkçede Eklerin Kullanış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK (2019). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yılmaz, K. (2021). *Eski Türkçe tapanın Kökeni Üzerine*, Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 10/24, s. 38-46.
- Wilkins, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen*, Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.